

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI HÁM ORTAARNAWLÍ
BILIMLENDIRIW MINISTRLIGI**

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK PEDAGOGIKALÍQ
INSTITUTÍ**

XIMIYA-BIOLOGIYA FAKULTETI

**Botanika, Ekologiya hám onıqıtıw metodikası kafedrası, Zoologiya, adam
morfofiziologiyası hám onıqıtıw metodikası kafedrası**

5110400-biologiya oqıtıw metodikası talimba ğ darı
4-kurs talabası Abibnazarova Guljannıń

PITKERIW QÁNIYGELIK JUMÍSÍ

**Tema: «Túrpi ósimliginiń biologiyalıq ózgesheliklerin mektep oqıwshılarına
úyretiw »**

İlimiy basshısı b.i.k., dots.: R.Atamuratov

Kafedrabaslı ğ ib.i.k., dots.: F.Otenova

Kafedrabaslı ğ ib.i.k., dots.: Sh.Allamuratov

Pitkeriw qániygelik jumisi Botanika, Ekologiya hám onıqıtıw metodikası kafedrası, Zoologiya, Adam morfofiziologiyası hám onıqıtıw metodikası kafedralarınıń 2018-jıl _____ qospa májlisinde qaralıp, №__protokol menen qor ğ aw ğ a ruxsat berildi.

Nókis - 2018-jıl

MAZMUNÍ

Kirisiw	3
I-BAP. Ádebiyatlar ǵ a sholıw.....	6
1.1. <i>Túrpi ósimligine ulıwma sıpatlama</i>	6
1.2. <i>Túrpinıń paydalıqásiyetleri.....</i>	13
II-BAP. TÚRPINÍNBIOLOGİYALIQ ÓZGESHELİKLERİ HÁM	
AGROTEXNİKASÍ	17
2.1. <i>Biologiyalıq ózgeshelikleri.....</i>	17
2.2. <i>Agrotexnika usılları.....</i>	23
III-BAP. TÁJIRIYBELERDEN ALÍNGAN MAǴLÍWMATLARDÍOQÍW	
PROTSESSINDE QOLLANIW	37
Juwmaq.....	48
Ómir qáwipsizligi.....	49
Paydalanıl ǵ an ádebiyatlar	55

KIRISIW

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoevawılxojalı ǵ ıxızmetkerler ikúnineba ǵ ıshlan ǵ ansaltanatlı máresiminde shı ǵ ıpsóylegensózinde «hárbir wálayattahám rayondamıywe-ovoshjetistiriwdikóbeytiw, onı qaytaislew hám eksportetiwdi arttırıw boyınshılajlardı islepshı ǵ ıp, olardı ámelge asırıw kerekligin» uqtırdı.

Temanıń

aktuallı ǵ ı:

Búgingi kúnde elimizdiń qaytaislew kárxanalarınshıy kizat resursları menenturaqlıtámi yinlew, ishkitutınıw bazarınjıldawamında ovosh, kartoshka, miywe hám palızónimlerimenenturaqlıtoltırıw, sırtqı bazarlarda ótimlijáne bási keshidamlı bol ǵ antazamıywe hám qayta islenenónimlerdieksportetiwdiń kóleminkeneytiw hám túrlerinkóbeytiwushın **birinshigezekte ǵ álleden bosa ǵ anmaydanlar ǵ atolıq eksport qashıdamlı tákirari yazıq-awqatlıqeginlerdiegiw kúnniń eń áhmiyetli máselesisanaladı.**

Ózbekstanjeriniń gózzallı ǵ ı, ónimdarlılı ǵ ı, bultopıraqtajetistiriletu ǵ ınónimlerdiń tákirarlanbasdámielimizmiymanlarındahámiyshehámweshamtańqalıwshılıqtuoyatadı. Qániyegelerdiń pikirinshe qısqıllı hám qısqabol ǵ anelimizsharayatında jetistirilgenawılxojalıqónimleri quyashnurına jaqsı toyın ǵ anlı ǵ ı sebepli, belok hám vitaminler gemollı ǵ ı menenjerjúziniń basqa regionlarında jetistirilgenónimlerden keskinparıqqıladı.

Mámleketimizdiń topıraq-klimatsharayatıawılxojalı ǵ ıeginlerinjıl boyıegip, 2-3 márte ónimalıwımkanınberedi. Bul bolsadástúr xanımıztolıbolıwınaalıpkeledi.

Biytákirar,

jánet mákanelimizdiń qolaylıqlımsharayatı ǵ álleden bosa ǵ anjerlerimizgehárqanday eksportqa qolaylı azıq-awqatlıqeginlerdiegip, joqarı zúraátalıwımkanıyatınberedi.

Usijldiń1-iyunda ǵ 1"2017-

jılónimiushın ǵ álledenbosa ǵ anmaydanlardıtákirariyeginsipatındaazıq-awqateginlerinjaylastırıwis-

ilájlarıhaqqında» ǵ 1ÓzbekstanRespublikasıPrezidentinińqararıawılxojalı ǵ ındaazmiynethámqárejettalapetetu ǵ ın, energiyaúnemlewtexnologiyalarınanpaydalanıp, ónimbahasınkemeytiw, diyxansılıqtadástúriyemesusıllardıqolla ǵ anhaldabiydaydanbosa ǵ anmaydanlar ǵ atákirariyeginleregiwarqalıxalqımızturmıstárizinjaqsılawhámjánerawajlandırıwdınázerdetutadı.

Prezidentimiz

Sh.Mirziyoev

bulQararinturmısqaengiziwmaqsetindeelimizdekóplegenfermerxojalıqlardıńbarlı ǵ ıǵálledenbosa ǵ anmaydanlar ǵ apalızhámovoshónimlerinegiwdibaslapjiberdi. Bundaybosa ǵ anjerlergesoyahámmáshósimliklerinegiwdijol ǵ aqoyıldı.

Demekterritoriyamızdıńtopıraq-klimatsharayatınankelipshı ǵ ıp, ǵ álledenbosa ǵ anmaydanlardatek ǵ anasoya, másheginlerineqipqoymastan, alkeshpiser ǵ arbız, qawın, pomidor, qıyarsonday-aqbizbuljumısıımızdasózetpekshibolıpotur ǵ antúrpiósimligineksedemolónimalıwım úmkin.

Tek ǵ anadiyxanlarımızbuleginlerdiegiwhámkútiwagrotexnikasınaámelqılsajetkilikli.

Bunıńushınbulósimliktińmorfologiyalıqhámbiologiyalıqózgesheliklerinúyrenipqandaysortlarınegiwkerekliginanıqlawushınizertlewleralıpbarıwtıyis.

Temaniń maqseti:Túrpiósimliginiń biologiyalıqózgesheliklerin úyreniw hám alin ǵ an ma ǵ lıwmatlardıoqıwshılar ǵ a úyretiwdiń tiyimli jollari

Wazıypalari:

- Túrpiósimliginiń*biologiyası hám túrlerinúyreniw*
- Túrpiósimliginiń*ósiwi hámrawajlanıwın úyreniw;*
- *biologiyalıqózgesheliklerin baqlaw;*

- *alin ğ an ma ğ lıwmatlardıoqıw protsessinde jańasha texnologiyalardan paydalanıp qollanıw metodların islep shi ğ iw.*

Temanıorınlaw ushınqollanılatu ğ ınusıllar. Biz bul pitkeriw qániygelik jumisin orınlawda Botanika hám Ósimlikler ekperimental biologiyasında ulıwmalıqqabıl etilgen metodlardan paydalandıq.

Jumıstıorınlap barıwdawamında fenologiyalıq, biometriyalıq, dala baqlaw hám laboratoriya tájiriybeleri ótkerip barıldı.

Izertlewdińob’ekti hám predmeti: Izertlew ob’ekti Respublikamızdaósetu ğ ın túrpiósimligihámonıńsortları. Túrpiósimliginiń biologiyalıqózgeshelikleri úyrenildi. Úyrenilgen túrpiósimliginińsortları túrlerin ósiriw jollari islep shi ğ iladi hám alin ğ an ma ğ lıwmatlardıoqıw protsessinde qollanıwushınusınıs etiledi

Izertlewdiń metodikası: Respublikamızdatúrpiósiriwjolları, bulósimlikhaqqında mektep oqıwshılarında tájiriybe hám kónlikpelerdi paydaetiwde bul ósimliktiń biomorfologiyalıqózgesheliklerin analizlew, kerekli orınlarda tiykar ğ ı dereklargesúyengen haldaanaliz qılıwdan ibarat.

Izertlewdiń nátiyjeleriniń ilimiy jaqtan jańalıq dárejesi:mektep oqıwshılarınatúrpiósimliginiń biomorfologiyalıqózgesheliklerin mektep oqıwshılarınaúyretiw usılların anıqlaw.

Izertlew nátiyjelerinińámeliy áhmiyeti:Pedagogikalıq ba ğ darda bakalavr tálim qániygeliğinde “Biologiya oqıtıw metodikası” kursınan tayanış material bolıwı tábiiy. Ekinshiden, izertlew obektimizdetúrpiń biologiyalıq ózgesheligi haqqında ğ ı ma ğ lıwmatlarımız akademik litsey hám kolledj, joqarı oqıworınları talabaları ushın qımbatlı derek xızmetin ótewi menen áhmiyetke iye.

Jumıstıń dúzilisi ham quramı:Pitkeriw jumısınıń quramı «Kirisiw», «Ádebiyatlar ğ a sholıw», hámekibaptanibarat.

Jumıstıń sońında Juwmaq hám Paydalanıl ğ an ádebiyatlardan ibarat.

Orınlan ǵ an jumıstıń tiykar ǵ ı nátiyjeleri: Jumıstıń kólemi, texnikalıq kórsetkishler pitkeriw qániygelik jumıslarına qoyılatu ǵ ın talaplar tiykarında orınlan ǵ an.

Pitkeriw jumısında ilimiy-teoriyalıq tiykarları, juwmaqlar, izertlew nátiyjeleri sáwlelengen. Bulardıń paydalılıq dárejesi bilmlendiriw protsessinde qollanaalıw menen óleshenedi.

I-BAP. ÁDEBİYATLARĞA SHOLIW

1.1. Túrpi ósimligine ulıwma sıpatlama

Réd`ka ([lat.](#) *Ráphanus*) —

Túrpi birjıllıq hám kópjıllıq ottárizli ósimlikler Kapusta tárizliler tuqımlasınan (*Brassicaceae*). Jabayı tárizde Evropa da hám Aziyada ósedi, mádeniy túri (*Raphanus sativus*) jabayı haldatabılma ğ an. Áyyemnen insan azı ğ ibolı pesaplan ğ an. Mádeniylestirilgen hámayırım jabayı lasqanları tamırları uzınshaqsemirgen,

iskenjewge boladı.

Bul ósimlik suwıqqashı damlı,

ı ğ allıq hám jaqtılıqsúyiwshı bolı pesaplanadı [8].

Rimde áyyem gizamanlardan estelik bolıp qal ğ an Amona Ra diwallarında túrpiniń suwretlerin ushıratıw ğ aboladı, xeops piramıdasın qurıwshılar ğ ajewge berilgen ónimler ishinde túrpiniń bol ğ anlı ğ ıaytıladı.

Qádimgi Gretsiya hám Rimde túrpi ósimligi óziniń azıqlıq hám dárilik qásiyetimenen belgilibol ğ an..

Qádimgi ápsanalarda

Appolonńıń pikirınshet túrpiniń bahası óńawırılı ğ inateńaltınmenen bahalan ğ an.

Mısırdá olmaylı ósimlik sıpatında ósirilgen, tuqımında 45-50% maybol ğ an, olsabınalıw tarawında qollanıl ğ an. Áyyemgi Gretsiyada Delfiy

meshitinde túrpini altın ıdıslarda berilgen. Appolon qudayınainamsıpatında altın túrpi, gúmistúrpi hám qor ğ asınnangeshirsaw ğ aetilgen. Dioskorid

Túrpi ni awqatsıńı rıwdık úsheytiwushın, kóriwdi jaqsılawda, jótelditini shlandırıwushın usın ğ an.

Áyyem girimlikler bul ósimliktiń úl kentamır miywelerin ósirgen hám ishek,

qarın ğ apaydalıdepesapla ğ an,
zamarrıqlarmenenzáhárlengendezáhárdińkúshinqaytarıwshıósimlik sıpatındaqara ğ
an.

Házirgi waqıttatúr pikóp ğ anadúnıyamámleketlerindejetistiriledi.
Awqatqatamırmıy wesihámjasjapıraqlarıqollanıladı,
hárqıylı sorpahámsalatlar ğ aqosıladı.

Tamırmıy wesinińpisirilgenihárqıylı sorpalar ğ a, okorashka ğ a, borsh,
hárqıylı ğóshliawqatlar ğ apaydalanıladı.

AlımlarházirgeshekemRossiya ğ atúrpijetipbar ğ andepkelisealmayatır,
ayırımlarıÓzbekstandese, ayırımlarıOrtajerteńizinen depboljawlardıaytıadı.

Túrpińtúrlerihaqqındahárqıylıma ğ lıwmatlarbar,
«FloraevropeyskoychastiSSSR» (1979) kitabında 8
túrihaqqındama ğ lıwmatberiledi. Olardıńayırımları:

Raphanus candidus Worosch. (1947) — aqtúrpi, Red`kabelaya.
Bul*Raphanussativus* L. gibridibolıwımúmkın;

Raphanus raphanistrum L. *Raphanus confusus* (Greuter & Burdet) Al-
Shehbaz & Warwick (1997) *Raphanus maritimus* Sm. (1806) — teńizboyıtúrpi.
Red`kaprimorskaya. EvropahámOrtajerteńizi, qarateńiz,
KavkazhámKishiAziyaregionlarınantabıl ğ an [9].

Raphanus raphanistrum L. (1753) — jabayıtúrpi. Red`kadikaya, yamasadalatúrpiRed`kapolevaya.Paydasızósimlikşıpatındaawılxojalıqmádeniysortl arıarasındaushıraydı.

EvropanıńatlantikalıqteńizboyınanUzaqShı ğ ısqashekemtarqal ğ an, Afrika ğ ahámShı ğ ıAmerika ğ aayırımámleketlergekiripqal ğ an.

Raphanus sativus L. (1753) — egiletu ğ ıntúrpi, Red`kaposevnaya, yamasadalaatıztırpi, Red`kaogorodnaya, yamasa Rediska, Redis.

Qaratúrpigúzgi.- bulsorteńashshısı. Onıńquramında ğ ı natriy, kaliy, magniy, kalsiy, temir, fosfor hám yod lardıńbarbolıwıusındaydámberedi. Qanıygelerpikirinsheorganizmgekerelikaliyditekusıtúrpiementoltırıwmúmkineke n.

Túrpidekópefirmaylarıhámorganikalıqkislotalarbar. Túrpidегiefirmaylarıinsanlarishteyinashadı,

awqattısıńdiriwwhisoklardıajıratadı,

dietalıqónimbolıpesaplanadı,

bunıńsebebiondakarotin, vitaminlerden V1,

V2, RR, pantoten kislota, V6, Sbar. Qara

túrpitábiiyantibiotikbolıp, quramında ğ ı

bakteritsid

zatlarvirushámbakteriyalar ğ aaktivtásiretedi.

Qaratúrpi antiseptikalıqqásiyetkeiye.

túrpisogıhárqıylıjarahámshı ğ ıwlardıemleydi.

olbúyekiskerliginjaqsılaydı. Qaratúrpisogımyodmenengriphámsamalaw ğ aqarsı

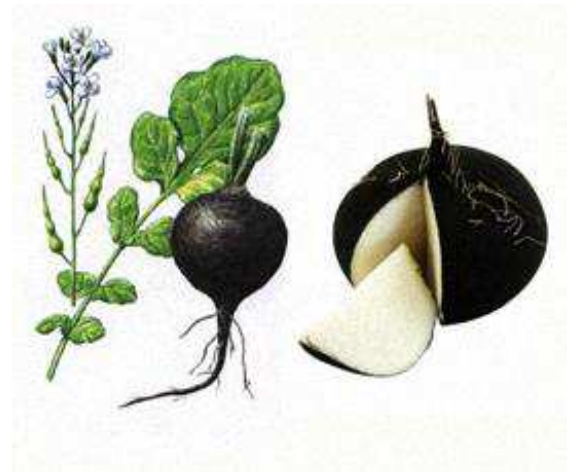
preparat. Túrpisogıorganizmditazalapomıazdıradı. Qaratúrpigastrit, yazhám,

júrekkeselligibaradamlarpaydalanıwı ğ aboladı.

Túrpidentayarlan ğ anqaynatpauyqınıjaqsılaydıhám tisawırıwdapaydalı.

Túrpijamanisikkeelligindeqollanıladı.

Túrpihashtıńhalatınjaqsılawdapaydalanıladı.

JasılMar ǵ ılantúrpsi.Jasıltúrpidúnyada

Mar ǵ ılantúrpiatımenenbelgili,

Ózbekstandaósiriledi,

arnawlıjapıraqlarıkessipalınıpquyashpurıtamırmiy
wesinejetistiriliwineháreketqılınadı.

Túrpidenkartoshkadanparqıondazáhárlizatlartopl
anbaydı. Túrpidеefirmaylarıbar,

ótkirdáshámglıkozidleresabınan. Túrpidenqumsheker, kletchatka, maylar, vitamin
C. B1 vitamin nervsistemasıskerliginjaqsılaydı, zatlarsıńıwindejaqsılaydı.
Mar ǵ ılantúrpi vitaminlerhámmineralzatlar ǵ áziynesi.

Mar ǵ ılantúrpidetómendegivitaminlerbar: V1-tiamin nervhám endokrin sistema
funksiyassınjaqsılaydı, zatalmasıwındaqatnasadı.
Onıńjetispewligiinsandamuskillerdińhálsizligi, demalıwıqıyınlasadı, qol,
ayaqsezbeyqalıwı, isiwbelgileripaydaboladı. Vitamin V 2 – riboflavin –
ósiwushınhámtoqımalarjańalanıwıushın, kóriwqábiletinjaqsılawdakerek.
Onıńjetispewshiligiinsanlarda dermatitke, terinińjarılıwınaalıpkeledi. Vitamin RR
– nikotin kislota – kletkademalıwprotsessinetásiretip, júrek,
ópkehámqarında ǵ ıskerliktijaqsılaydı. Bulvitaminjetispewshiligi immunitet
tómenlewine, ishqatıwına, stresslergemeyilliktikeltiripshı ǵ aradı.

Piridoksin belok, may, uglevodlar almasıwındaqatnasadıhámqanda
gemoglobin dárejesi mu ǵ darınatásiretedi,
zatalmasıwınteztiredihámqandaqantmu ǵ darınteńlestiredi.

Onıńjetispewshiliginde temirdeficit anemiya baslanıwınamúmkın.

Mar ǵ ılan turpidegi kaliy hám natriy duzlarıqanbasınteńlestiredi,
júrekmúskullerinbekkemleydi, organizmdekóbeyipsuyıqlıqlardıshı ǵ aradı.
Kaliyjetispewshiligimúskultonusınıńtómenlewinehámisiwhalatınaalıpkeledi.
Kalsiyorganizmnińdurısósiwinhámrawajlanıwınakerek,
oltásirindeqannormalbolıpnervkletkalarıdurısisleydi.

Kalsiy jetispewshiligi raxitke, tislerdińbuzılıwına, paylarda awırıwdıkeltiripshı ğ aradı.

Mar ğ ılan túrpideúlkenmu ğ dardatemirduzlarıbar.

Mar ğ ılan túrpitez-
tezejegeninsanúlkenmu ğ dardahárqıylıviteminlerhámmikroelementleraladı,
bulbolsaorganizmnińulıwmaja ğ dayınapaydalıhámde imunitettibekkemleydi.

Mar ğ ılan túrpiaktiv bakteriozid tásirineiyebol ğ anlı ğ isebepliolbronxit,
pnevmoniya, kókjótelkeselliklerindawalawdapaydalıbolıpesaplanadı.

Mar ğ ılan túrpinetalaptıńjoqarılı ğ ınısebebidámija ğ ımlı, ashshiemesligi,
ózinetániyisinde. Ózinińdámisuwlılı ğ ıesabınanqaratúrpidenjoqarı.
HázirRossiyadabulósimlikkeqızı ğ ıwshılıqúlken. Túrpinińózigúrishliawqatlar,
lagmanmenenbizińasxanalarımızdakópqollanıladı.
Ózinińájayıpdámiesabınanonıkópshiliksalatlarquramınaqosadıhámıssıawqatlarmen
enbirgeliktedasturxan ğ atartıladı. Quramında karotin
jetkiliklibol ğ anıushınolkóriwqábiletineunamlıtásırqıladı,
túrpidenqantdiabetimenenkesellerdepaydalanıwımúmkın.

Jasılhámqaratúrpitekishteydijaqsılapqoymastanishektraktıskerliginjaqsılaydı
. Túrpıótaydawshıbolıpesaplanadı.
Jasıl túrpiqannankerekemesxolesterindialıpketedi.
Tamırlardaawırıwbolsao ğ anqır ğ ıshıtanótkerilgentúrpiqoyıladı.

Japıraqlarındamiywesineqara ğ anda vitamin C
úshmártekópbol ğ anlı ğ ıushınonıqayna ğ ansuwdademlepsamala ğ ğ andahámgri
pteishiwgeboladı.

Rediska-bir jıllıqjaqtılıqsúyiwshiósimlik (20-25 kúndepisipjetilisedi)
quramındaorganizmtezsińdiretu ğ ın kalsiy, kaliy, fosfor, temir, magniy duzlarıbar.
OndavitaminlerdenS, V1, V2, V5,
hámdeorganikalıq kislotalar, enzimlar bar.

mu ǵ dardajegendeqarınisediyamasaqarınshılımsıqqabatıhámonekibarmaqishekis kerliginjamanlasadı.

Tómendegija ǵ daylardatúrpidenpaydalanıwmúmkinemes:

- podagra
- awqatsıniwdegisamallawda
(gastritlerhámentrokalitlerjoqarısekretofunktsiyalar,
asqazanyazhámındahámonekibarmaqishekyazhámındahámdebasqakesellikl erde)
- júrek, bawır, búyrekhámqarınastıbezi

Daykonyamasayapontúrpi. TúrpinıáyyemgiYaponhámqıtayxalıqlaribilgenb olıp, kóbirekashshıdámliheribelgilibol ǵ an, mısalsulıwjúreksortıqıtayda, yaponıyadabolsadaykonsortı, tamırmıywesı16 kg ǵ ashekembol ǵ an. Onıńdámija ǵ ımlı. Daykonda vitaminler paydalızatlarjeterli, onda proteinler, uglevodler, vitaminler V1, V2, RR, S, kalsiy, fosfor, kaliy, natriy, temir duzlarıbar. Demek insan organizminenawırmetallarhám radionukleidlardıshı ǵ arıwmúmkin. Daykon úshbólimliótkir, ortasımazalıdámli. Onıdatuwrıdantuwrıpispegenhalındada, yamasapisiripte, quwırıp, soldırıp, marinadlap, duzlarhámdehleppaydalanıw ǵ aboladı.

Biraqdaykonawqatpisiriwdawamındabasqaónimlerdámin, iyisijutıpaladı, daykoniysisijaqsıonıbólektayarlawkerek.

Τύρπιτση

Τύρπιόνιμινίηγνπαλίνι

Túrpisortları

1- súwret. Gúzsaw g ası2-suwret.Bogatır3-suwret. Nigret

1.2. Túrpiniń paydalıqásiyetleri.

Túrpi - insansalamatlı ǵ inbekkemlewdebahasıjoqpalızónimi. Onıń tamır miywesi mineral zatlar ǵ a bay, ortasha 13 % qur ǵ aq zatlar, 2 % belok, 8,4 % uglevodlar, S, V1, V2 vitaminleri, organikalıq kislotalar, efir mayı hám glyukozidlerden ibarat.

Basqa palız ónimlerinde ushıramaytu ǵ in ózine tán dámge iye bolıp, kóp ta ǵ amlar ǵ a qosımsha salatqa qosıp jewge boladı. Túrpı quramında uglevodlar, fermentler, vitaminler, efir mayları bar. Tamır miywesinde 90% ge shekem suw, sonday-aq, qant, biriktiriwshi zat, onıń fitontsid hám bakteritsid ózgesheliklerin belgilewshi kislotalar, natriy duzı, kaliy, kal`tsiy, magniy, fosfor, temir, aminokislotalar hám basqalar bar.

Áyyemgi Gretsiya hám Rim alımları onı ishtey ashıwshi hám awqat sińdiriwshi ónim sıpatında qollan ǵ an. Jótelgende, ish qatqanda, dispepsiyada, artritte, búyrektegi tastı túsiriwde, ót qaltada ǵ ı taslardı túsiriwde hám qantlı diabette áhmiyetli Onıń tásirinde ishek silekeyi ajıraladı, sidik aydawshı, ateroskleroz aldın alıwda qollanıladı, sebebi ol xolesterindi shı ǵ arıwda járdemlesedi. Túrpı sogı awqat sińiwin normallastıradı, sidik aydawshı, jara emlewshi, bakterisid qásiyetleri bar. Onı artimiyada, anemiyada, nevralgiyada, gastritte, bawır hám ót qaltası kesellegende, hámde tas bar bol ǵ anda emlewde qollanıladı.

Podagra hám radikulitdetúrpitiykarında kompresslar paydaberedi, júzterisintazala ǵ anda, shashtógilgendesuwıja ǵ ıladı. Túrpı demlemesi vodka tiykarında júzdegi sepkil hám pigment daqlardı joq etedi. Túrpidenalın ǵ ansherbet (sok) ishekiskerliginjaqsılawdapaydalı. Túrpini jew nátiyjesinde awqat sińiwi jaqsılanadı. Bul miywe járdeminde ateroskleroz, hár qıylı isikler (atyok) kemeyedi.

Túrpióziniń quramına qaray qıs máwsiminde, báhár baslanıwında, xalqımız “ilik úzildi” dep ataytu ǵ in kúnlerde, organizmde jetispeytu ǵ in vitaminler hám

mineral duzlar ornın toltırıwda júdá paydalı.

Olmikroblar ǵ aqarsıǵúresiwshekúshliqásiyetkeiye.

Sogı ishek jolları iskerligin durıs júritiliwine, shashlardı bekemlewde paydalanıladı. Bulóniminsannıńawqatsıńiriwsistemasınaunamlıtásirkórsetedi. Eger insan óz awqat ratsionında túrpini paydalansa ateroskleroz, ót qalta hám sidik jollarında tas payda bolıwdıń aldın alǵ an boladı. Xalıq meditsinasında qır ǵ ıshstan ótkerilgen túrpiden radikulitti dawalawda paydalanıladı. Qır ǵ ıshstan ótkerilgen shiyki túrpi hám onıń sogı ishteyi joq insanlar ǵ a usınıladı hám organizmdegi artıqsha suyıqlıqtı shıǵ arıp jiberiwshi tábiıy dári sıpatında paydalanıladı. Túrpiniń quramında ǵ ı glyukozid hám efir mayları sidik jollarında ǵ ı tas payda bolıw keselliklerinde olardı eritip, túsirip jiberiwshi bahallılıqqa iye. Óziniń paydalı dárilik qásiyeti menen túrpi ishteydi ashıwshi, awqat síndiriwshi, organizmde zat almasıw protsessin jaqsılaydı, asqazan sokı hám ót suyıqlıqlarınıń normada ajırılıwına járdem beredi.

Túrpini myodqa qosıp jew arqalı jóteldi, bronxitti, joqarı dem jolların dawalaymız. Sharbatini quwıq, júrek, bronxlar, revmatizm keselliklerinde ishiledi, sonday-aq makrot túsiriwshi qásiyetke de iye.

Túrpi awqat síndiriwshi bezlerdiń iskerligin jaqsılaydı, ishekler peristaltikası(asqazan hám isheklerdiń tolqın tárizli keriliw yamasa qısılıw háreketi)n jaqsılaydı, antisklerotik qásiyetke iye. Onıńbulishekleratonıyasındawalawda, ishqatıwda, xoletsistitehámóttqaltadapaydabol ǵ antakeseliklerindawalawprotsessindepaydaber edi.

Samallaw menen baylanıslı keselliklerde túrpi sogı myod qosıp ishiledi: turp miywesinde tereń oyıladı, myod penen toltırıladı, ústinen túrpi bóleginen «qapqaq» penen berkitiledi, 4 saat dawamında ıssı jerde tındırılıp, payda bol ǵ an sharbat ıdısqı quyıp alınadı. 1 asqasıqtanbalalar ǵ a 1 shayqasıqtankúnine 3 márteishiledi.

Sonday-aq túrpini paydalanıw ǵa tuwra kelmeytu ǵın jaǵdaylar-bular bawır hám búyreklerdińótkir shamallawı, ayırım asqazan keselliklerinde, máselen, gastrittiń giperatsid kórinisinde hám isheklerde, ayırım júrek qan tamır keselliklerinde-túrpi jew múmkin emes.

Sonıń menen birge júkli hayallar ǵa, jaqında basınan infakrttı basınan keshirgen insanlarda, jińishke hám juwan isheklerdiń yazla ǵanda, asqazan hám on eki barmaqılı isheginde jarası barlar ǵa túrpini normadan artıq jewge bolmaydı.

Túrpi qan basımı hám júrek qan tamırı kesellikleri ushın júdá paydalı.

Sonday-aq qantlı diabet keselligine nátiyjeli dári bolıp, organizmdegi qan muǵdarın normallasıwına járdem beredi. Túrpiniń jáne bir jaqsı qásiyetlerinen biri “anti aksidant” lıǵında. Usı qásiyeti sebepli ol rak keselliginiń aldın aladı. Organizmdegi kerek bolmaǵan zatlardan tazalaydı. Sonıń menen birge radikulit, bel awırıwı, múskul hám buwınlardaǵı awırıwlardı túrpi járdeminde emlewge boladı.

Emlew ushıntúrpinı qırǵısthan ótkerip alamız. Payda bolǵan málhámndi paxta ishine salıp ber, omırtqalarǵa qoyıp shıdaǵansha jatıw jetkilikli. Uzaq waqıt uslap turılsa kúyidiriwi múmkin.

Abu Ali ibn Sino „Tib qonunları” miynetinde sonday dep jazadı: „Turpininiń eń kúshli nársesi tuqımı, keyin ala qabıǵı, onnan keyin japıraǵı hám eń sońında eti”. Túrpiniń japıraǵına toqtalatuǵın bolsa sarı keselligi ushın shıpalı bolıp esaplanadı.

Japıraqtan ajratıp alınǵan sherbeti bawırdaǵı tıǵılmalardı ashadı. Túrpini Kivir shayanı ústine qoyǵanda shayan ólgenligin İbn Sino tájiriybe etip kórgen eken. Biraq, túrpidegi qaysı zattıń shayandı óltiriwi „Damsk” universiteti professori Boris Petrovich Tokin anıqlap, bul zattıń „fitondsıd” ekenligin aytadı.

Turpi kosmetologiyada da óz ornına iye. Túrpi sherbetin bas juwıwdan aldın basqa uqalansa, súrtilse shash hám sulıw hám salamat boladı eken. Júzimizdi kútiwde bolsa, sepkillerdi aǵartıwshı, júzdi ıǵallandıırıwshı, azıqlandıırıwshı

maska tayarlaw ushın bir az qırǵıshtan shıǵarılǵan túrpi, 1 shay qasıq smetana, azǵana túrpi sherbeti hám 1shay qasıq myod kerek boladı. Joqarıdaǵı zatlardı jaqsılap aralastırıp taza júz terisine súrtiledi. Keyin ala usı maskanı 15 minut uslap turıladı.

Túrpinı paydalanıwda normadan artpaw kerek. Óytkeni onı kóp jew asqazan hám on eki barmaq ishek jara keselliklerine jaman tásir keltiriwi múmkin eken. (V.Sultonova)

Joqarı dárejeli vrach M.Mirzakarimovatúrpinıń shıpalıǵı haqqındaǵı tómendegi maǵlıwmatlardı keltiredi, túrpide bir qatar keselliklerge shıpa bolatuǵın qásiyetler bar. Túrpi S vitaminine bay. Túrpi sińiw protsessin jaqsılaydı, organizmdegi artıqsha xolesterindi shıǵarıp jiberiwge járdem beredi. Bul ónimniń sherbeti bawırdı, ót qaltanı, asqazan astı bezin hám limfalaradı emlew ushın paydalanıladı. Myod yamasa qumsheker menen teń muǵdarda alınǵan sherbeti kók jóteldi dawalaydı. Joqarı dem alıw jolları samallawında, bronxitte balǵam kóshiriwshi qural sıpatında qollanıw maqsetke muwapıq.

Túrpinıń sherbeti revmatizmde, podagra, miozitte, nevritte, radikulitte sırtqı tárepten qollanıladı. Qırǵıshtan ótkerilgen túrpi hám onıń sherbeti irińli jara hám jaraqatlardıń pitiwine kómek beredi.

Biraq onnan paydalanıwda kórsetpelerge ámel qılıw zárúr. Onı búyrek keselliklerinde, asqazan astı ishek sistemaları samallaǵanda jewge bolmaydı. Júrek keselliklerde bolsa onı itibarlı bolıp paydalanıw lazım.

Sonday-aq, túrpi sherbeti menen organizm tazalanǵanda, adamdaǵı artıqsha salmaqтан qutılıw múmkin. Ámeliyatta túrpi sherbetin qollanǵanda 8 - 15 kilogrammǵa shekem azǵanlıǵın baqlanǵan. Bunday dietalardan paydalanıwda shıpakerler menen keńesip alıw paydalı.

II BAP. TÚRPINIŇBIOLOGIYALÍQÓZGESHELİKLERI HÁM AGROTEXNÍKASÍ

2.1. Biologiyalıqózgeshelikleri

Túrpi(Raphanus sativus) — kapustatárizlileryamasatopgúllilertuqımlasınatıyislibolıp, ekijıllıqósimlik. Ósiwinińbirinshijılındatúklijapıraqlardanıbarat, japıraqhámdetúrlisalmaqta ǵ ıformahámreńnentamırmiyewelerdipaydaetedi. Ekinshijılıbolsagúlshı ǵ arıp, egilgennensoń 35-40 kúndegúlleydi, gúllewibiray ǵ ashekemdawametedi.

Túrpińgúltoplamı —shıngúl. Gúlitórttajjapıraqlı, ekijımsılı, aq, fioletvıyhámashıqsarıreńde, palhárreler, shıbın-shirkeylerjárdemindeshañlanadı.

Mádeniytúrpi rediskahámjabayıtúrpi menen ańsatshañlanadı.

Bunıálbettetuqımlıqeginlerdijaylastırıwda, esapqaalıwkerek.

Tuqımlıqtúrpiegilgennensoń100-110

kúndepisedi. Miywesijumsaq,

ashılmaytu ǵ ınurshıqyamasatsilindirtárizliborla

dı.

Tuqımıdomalaq-ovalformada, toqqońırreńdebolıp, onırediskatuqımınanparıqlawjúdáqıyınboladı. Tuqımınıń1000 danası9-14 grkeledi, óniwsheńligi1 klasstuqımlarda85 % bolıp, 4-5 jıl ǵ ashekemsaqlanadı.

Túrpińıximiyalıqquramı. USDA Nutrient Database da tómendegidizimalın ǵ an, 100gr. Túrpideanıqlan ǵ an:

Túrpiquramı

Mu ǵ darı

1	Suw	88 gr
2	Beloklar	1.9 gr
3	Maylar	0.2 gr
4	Uglevodlar	8.1gr
5	mono-hám disaxaridlar	6.2 gr)
6	Azıqkletchatkaları	1.6 gr
7	Organikalıq kislotalar	0.1 gr
8	Kúl	1.0 gr
9	Kraxmal	0,3gr

Túrpiquramıvitaminler

Mu ǵ darı

1	Vitamin A (beta karotin)	0.2 mg
2	VitaminB1 (tiamin)	0.03 mg
3	Vitamin B2 (riboflavin)	0.04 mg
4	VitaminB5 (pantoten kislota)	0.2 mg
5	Vitamin B6 (piridoksin)	0.06 mg
6	VitaminC (askorbin kislota)	28 mg
7	Vitamin E (tokoferol)	0.1 mg
8	Vitamin PP (niatzin ekvıhámıenti)	0,6mg

Túrpiquramıvitaminler

Mu ǵ darı

1	Vitamin A (beta karotin)	0.2 mg
2	VitaminB1 (tiamin)	0.03 mg
3	Vitamin B2 (riboflavin)	0.04 mg
4	VitaminB5 (pantoten kislota)	0.2 mg
5	Vitamin B6 (piridoksin)	0.06 mg
6	VitaminC (askorbin kislota)	28 mg

7	Vitamin E (tokoferol)	0.1 mg
8	Vitamin PP (niatzin ekvihalenti)	0,6mg

	Túrpiquramında ğ makroelementler	Mu ğ darı	Túrpiquramında ğ mikroelementler	mu ğ d arı
1	Kaliy	350 mg	Temir	2.2 mg
2	Kaltsiy	35 mg	Yod	8 mkg
3	Magniy	21 mg	Kobalt	3 mkg
4	Natriy	13 mg	Marganes	0.15 mg
5	Fosfor	26 mg	Mis	0.15 mg
6			Ftor	30 mkg
7			Rux	0.2 mg

Túrpinin kaloriyalılı ğ 100 gr túrpide ortaşa 35 kkal

Egizushintaza, zaqımlanba ğ antuqımları tañlapalıadı.
Ma ğ lıwmatlar ğ akóretuqımlardı ğ ranozan (100 danatuqım ğ a0,4 gesab.)
yamasa TMTD (100 danatuqım ğ a0,8 gesabında)

preparatlarimenendá r ilewusını setiledi. Tuqımlarınmetilenkógi(1 l suw ę a0,3 g) yamasamargantsovka (1 l suw ę a 50 g) eritpesindejibitipegiwónimdarlıqtıarttıradı.¹

Dúnyapalızshılı ę indatúrpitúrlimúddetlerdeegiledi: jaz ę ajewushın – báhárgimúddetlerde (1-10 may), qısqajewushın– iyunhámiyulbasında.²

Respublikamızdatúrpitekjaz ę ıhámgúzgimúddetlerdeegiledi. Tóمندegi2.1-kestedeÓzbekstandatúrpiegininegiwmúddetleri, sxemasıhámnormalarıkeltirilgen.

1-keste

Túrpiósimliginegiwmúddetleri, sxemalarıhámnormaları

T.r	Regionlar	Tuqımdıegiwmuğdetleri			Egiwsxeması , sm.	Egiwmu ę darı , kg/ga.
		Báhárgi	Jaz ę ı	Gúzgı		
1	Qubla regionlard a	—	—	1-20.11	40x30	5-6
2	Oraylıq	—	1-15.08	—		
3	Túslikrayonlar	—	25.07-10.08	—		

“ÓzbekstanRespublikasıterritoriyasındaegiwushınusınılatu ę ınawıl xojalıqeg inleriMámleketlikreestri”boyınshaÓzbekstandatúrpińAndijanskaya-9, Gúzsaw ę ası (Daykon), MargelanskayahámSodiq (Daykon) sortlarıegiwusınıl ę an.

NamanganwalayatındabulsortlardanMargelanskayakeńtarqal ę an. Sorttezpiser, 90-100 kúndepisipjetilisedi. Ónimdarlı ę ijoqarı, uzaqsaqlanadı. Mazasıjúdájaqsı, quramında 30-40 mg % Svitaminibar.

¹<http://www.vse-na-dachy.ru/repka.html>

²<http://darprirody.ru/korneplody-agro.html>

Tamirmiywesiuzınshaqyamasadomalaq, konustárizli, reńiaq,
túbinińkóp bólegijasılboladı. Topıraqqabatpayturadı.

Tiykarında jazdatákirarıyeginsıp atında egiledi. Bá hárde egilgenler ijabayılanıp ketedi.

Daykon – (Raphanus raphanistroides)

Ózbekstan hám ĞMD mámleketleri ushın jańa qımbat bahalı palızónı mı.

Daykontúrpi hám rediskaniń ótmishlesi.

Sonıń ushın onı Shı ğ ısyamasa Yapontúrpidepataydı.

Daykon óziniń hám awıl xojalıq ózgesheliklerine qaray,
ápiwayıtúrpi hám rediskaniń aralıq ja ğ dayınıyeleydi.

Daykonniń watanı Yaponıyabolıpesaplanadı.

Daykonsóziniń yapontilinen alın ğ an ”day”- iri ”kon”- tamırya ğ nıy «iritamır»
mánisin bildiredi.

Daykontúrpi xám rediskaniń barlıq ózgeshelikleri ya ğ nıy túrpiniń ótkirdámihám ja ğ ı
mlıiyisi, rediskaniń juqabatı hám jumsaqlı ğ inózinde jámlegen. Túrpirediska,
daykon bir botanikalıqtúrgetiyislibolıp (rephanus sativis L) yaponıyadadaykon
seletsiyasi boyınshakópásirlerden beritá jiri ybeislerialıp barıl ğ an.

Tamirmiywesiniń reńi hám forması, japıraqlarınıń dúzilisi,
belgilerine qaray qıtayda jetistiriletu ğ in daykonniń bir qanshatúrleribar. Turkiya,
Iran hám Qazaqstandan

daykonniń Evropada jetistiriletu ğ in túrpige jaqın ózgesheliklerine iyebol ğ antúrjetist
iriledi. Orta Aziyada Primori hám Xabarousk úlkesinde daykonniń tez piser,
joqarı ónimberiwshi qıtay rediskatúrpi kóbireke giledi.

Qublashı ğ ı Aziyadadaykonniń ertepiser hám keshpiser túrleri egiledi.

Daykonniń házirgi kúnde Yapontúrpidepatal ğ antúrpidúnya ğ akeńtarqal ğ an.

Eramızdın 730 yıllardan baslap yaponıyada jetistirile basla ğ an.

Kelipshı ğ ı wına qaray qıtayda jetistiriletu ğ in kóp ónimberiwshi hám ótkirdámli lobatú
rpiden kelipshıqqan. Yaponıyanıń topıraqlıqlımsharayatında Qıtay (Loba turpi)

sáýkeslentirilip, jańa ósimlik yapon túrpiday konkelipshıqqan.
Házirgikúndedaykon pútkildúnya ğ atarqal ğ an.

M.S. Bunińhám Esikova H
nıńma ğ lıwmatlarınaqara ğ andaday konevolıyutsıyası boyınshahárqıylıkóz-
qaraslar barekenligikópshilikalımlar qıtay túrpiniń yaporıy klimatsharyatına
introduktsıyadan keyin daykonniń kelipshıqqanlı ğ inaytıpótken. Bul protsess 1000
yıllar aldın Orta Aziyadaykonniń 1- Introduktiv sort bolıpesaplanıwınatiykar boldı.
Házir detúrliekologiyalıqgeografiyalıqsharayatqasáýkeslentirilgendaykonniń birqans
hagibrid sortları jetistiriledi.

Ózbekstandadaykon ósimliginiń introduksıyası ótken ásirdeń 70
jıllarınıńaqırında ámelge asırılbasla ğ an, birinshimárte 1979-1982
jılları Ósimlik tanıw institutınıń Orta
Aziya filialı tárepinen Yaponıyahám Koreyadadaykonniń 13
sortı Yaponıyahám qıtaygen jetúrpileriniń 80 túrlisort tájiriybe qılın ğ an.

Karl Linney 1753-jıl Raphanus sativus L
áwladın birinshibolıpsıpatlamabergen hámbuláwlad qatamırmiyweni hámmaylı túrpi
nı birlestiredi. Keyin alabolsa 2 túrpiniń sortın sıpatlaydı: Niger- qara túrpi (1753)
hám chinensis – anhues oliferus 1 jıllıq qıtaymaylı túrpi (1763)

Daykon ósimligine berilgen sıpatlama L. Sazanovahám A. K. Stankevich (1985)
tárepinen kiritilgen ańıqlıq A. V. Sazanovahám E. A. Vılosova (1990) ilimiy
islerinde bayan etilgen bul sıpatlama rephanus atıvus túrine kırıwshi ósimlikler
ushın tánalın ğ an bul sıpatlama rephanus atıvus
túrine kırıwshi ósimlikler dihárqıylılı ğ inı yreniwde qollanbabolıpesaplanadı.

Bul sıpatlama ğ aqaraytúr 3 túrden ibarat, daykonniń 3 túri:

Acanthiformus- olegilgen keyin 50-200 kunnen
sońhárqıylı forma ğ aıyebol ğ ana qreńli, awırılı ğ ı 0.5-16 kg bol ğ an
kúndegúlshı ğ arıptamırmiywe payda etetu ğ in hám Yaponıyanıń qısqakúnlibatis regio
nlarında jetistiriletu ğ intúri;

Minovase- ósiwdáwiri 40-70 kún dawametipawırılıǵı 1 kg ǵ ajaqın, aqreńlitsilindirtárizli, tamımúyepaydaetetuǵın jazǵımúddette jetistiriledi;

Aka-daykon –egilgennenkeyin 30-40 kunnensónqızıltamırmıyepaydaetetuǵın miywesihárqıylı formada, awırılıǵı 0.5-1 kg keletuǵın daykon túri yaponıyada chegaralanǵan halda jetistiriledi.

Yaponıyadadaykondı 700 gejaqın sortları jetistiriledi. Olardıń 3 ten 2 bólegi sort hám duragayları 4 úlken klimat túrtoparınabiriktirilegen, olardıńatları jılmáwsimleriatlarınatuwrakeledi.

Aki- (gúzgi) bulbasqatúrlergesalıstırǵandakeshpisiwshiligimen enajıralıpturadı.

Natsu-(jazǵı) bultoparǵakiriwshisorthámduragaylarbasqatuqımlasqakiriwshisortlarǵasalıstırǵandaanaǵıurlımıssıǵashıdamlılıǵımen enajıralıpturadı;

Xaru- báhárgi. Gúzgi hamqısqaklimattúrineti yisiligi 12-14 saatlıkúndetınımdáwirinótkenligiushıngúlshıǵarıwhámgúllepketiwózgesheligines hıdamsız. Jazǵıtúrpigúlleri 14-15, báhárgileribolsa 14-16 saatli kúndegúlshıǵaradı.

Daykon sortları hám duragayları tamırmıywe formasınıń túrlishe bolıwı (domalaq, ellips tárizdi, konus tárizli, tsilindrtárizli hám t.b.) menenparıqqıladı. Tamırmıyweleri 3 ten 1 bólegi kırıpturıwshı hám tolıq batıpturıwına qarap bóliwge boladı.

Daykontamırmıywesitiykarınanaqreńli uzınlıǵı hám diametri 10 sm bolıwı ayırım sortlardıń uzınlıǵı 1 m diametri 2.5 sm bolıwında.

Daykontamırmıywesin jetistiriwge qaray tepisere giletuǵın 50-60, ortapiser 65-75, órtacha keshpiker 80 hám keshpiser 90-120 kúnnensón tamırmıywesijewǵı ejaraytuǵın dárejege jetedi.

Túrpini hárqıylı topıraqlı klimat sharayatlarınashıdamli birqansha sortları jaratılǵan.

Buljaratil ғ an sortlarusitopıraqlimatsharayatınasáykesleskenboladı.
Sonıńushındabulsortlardıńóz-aramorfologiyalıqparıqlarıbar.
Túrpiósimliginińhárqıylısortlarınıńmorfologiyalıqózgeshelikleribir-
birineparıqlanadı.

2.2. Agrotexnikausılları

Qaraqalpaqstankólemlıjerresurslarınaiye. Respublikanıńulıwmaterritoriyası
16,6 mln. gajerdiiyelepjatır. İzertlengenjerfondıjaylawlarmenenqosaesaplan ғ anda
9,2 mlngektardiiyeleydi. Usınnan 3,7 mln.gajaylawlar, alqal ғ an 1,0
mln.gektarıházirghámáyyemgisuw ғ armalıjerlerkonturınakiredi.

Qaraqalpaqstannıńjerfondınıństrukturasıhámkólemintómendegima ғ lıwmatlardank
óriwgeboladı. Kórsetilgendeytúslikzonadaeńkópjerfondıjaylasqan.
Bulzonadabarlıqjerfondınıńsúrilgenjerleri 0,4-0,9 %, pishenlikhámjaylawlar – 44,6
% iyeleydi.

Qaraqalpaqstandadiyxanshılıqtiykarınanqoldansuw ғ arıwjolımeneniskeasırıladı.

Ulıwmasuwmenentámiyinlengensúrimgejaramlıjerlerdińmaydanı 500.1
mıńgektarbolıp, usınnanawılxojalıqeginleri 396 mıńgektarınıyeleydi.
Qal ғ anegislikmaydanlardıkópjıllıq ғ ashlarhámpartawjerleriyeleydi.

Suw ғ armalıjerlerpaxtashılıq, salı, ovosh-palızeeginleri, ba ғ shılıq,
júzingershilikjánealmaslapegiwgetiyislidaqıllarhámot-
shópeginleriushınpaydalanıladı.

Tiykar ғ ıawılxojalıqeginleriushınpaydalanılatu ғ negislikjerlerdińkólemihámonda
paxtashılıqtıńıyeleytu ғ insalıstırmalıúlesio ғ adaúlken.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 09.01.06 da ғ ı №PF-3709 “Miywe-
palızshılıq tarawında ekonomikalıq reformalardı tereńlestiriw shara-ilájları
haqqında” ғ ı pármanı, 2008 jıl 20 oktyabrdegi “Egin maydanların optimallastırıw
hám azıq-awqat eginlerin islep shı ғ arıw kólemin asırıw haqqında” ғ ı pármanı,
2009 jıl 26-yanvarda ғ ı “Aزیq-awqat tovarların islep shı ғ arıw kólemin keńeytiw

hám ishki bazardı toyındırıw boyınsha qosımsha sharalar haqqında” ğı qararı, sonday-aq “Jáhán finanslıq-ekonomikalıq krizisi, onı Ózbekstan sharayatında joq etiwdiń jolları hám sharaları” shı ğ armasında basıl ğ an usınıslar ğ a muwapıq Respublikamızda 2011-jıl ğ a shekem sotsial-ekonomikalıq hám islep shı ğ arıw iskerligi sheńberlerin jetilistiriw, islep shı ğ arıw kólemin jánede asırıw hám awıl xojalı ğ ı eginleri assortimentin keńeytiw, bunıń tiykarında xalıqtıń azıq-awqat tovarlarına bol ğ an talabın tolıq qanaatlandıırıw hám awıl xalqınıń dáramatın asırıw ğ a erisiw dástúri belgilep alındı.

Bul dástúrdi ámelde qollaw hám awıl xojalı ğ ı islep shı ğ arıwında túp reformalardı júritiw ushın usı tarawdı jetik iyelegen tájiriybeli qániygelerge bol ğ an talap artıp baradı. Házirgi kúnde dán, miywe-palız, texnikalıq hám basqa eginlerdi jetistiriw, tasıw, saqlaw hám qayta islew máseleleri jeterlishe úyrenilgen dep bolmaydı. Bunnan tisqari tarawda ğ ı aldın ğ ı pán-texnika jetiskenliklerin islep shı ğ arıw ğ a keń engizilmey atır.

Mámleketimizde alıp barılıpatır ğ an reformalar awıl xojalı ğ ı tarawında da ózinińunamlı nátiyjelerin berip atır. Awıl xojalı ğ ı óndirisi tarawına tiyisli nizamlar hám basqa da normativlik hújjetler menen bekkemlendi.

Prezidentimizdiń 2005-jıldıń 8-noyabrinde “2006-jıl awıl xojalı ğ ı shirketlerin fermer xojalıqlarına aylandıırıw boyınsha ilajlari haqqında” ğ I qararı tiykarında barlıq orınlarda fermer hám diyqan xojalıqlari shólkemlistirilip, olar ózlerine tiyisli bol ğ an egislik jer maydanlarına, kerekli texnikalar ğ a hám awıl xojalı ğ ı mashinalarına iye boldi.

Soń ğ i jıllari miyweshilikti, baw-baqshashiliqti hám palızshiliqti bunnan bilay rawajlandırıw ğ a úlken itibar qaratıl ğ an. Prezidentimizdiń 2006-jıl 9-yanvarda ğ i“ Miywe baw-baqshashiliq hám júzimgershilik tarawında ekonomikalıq reformalardi tereńlestiriw ilajlari haqqında” ğ i parmani tiykarında barlıq wálayatlarda miywe hám baw-baqsha ónimlerin jetistiriwdi kóbeytiw, bul

tarawda ilimge negizlengen aldaǵı texnologiyalardan únemli paydalaniw, jetistirilgen ónimlerdiń kópshilik muǵdarın sanaatlı tiykarda qayta islep, olardı basqa mámleketlerge eksportqa shıǵarıwdı jolǵa qoyıw uqsan ámeliy isler alıp barılmaqta.

Házirgi waqıtta Qaraqalpaqstan Respublikasında baǵshılıq hám baw-baqshashılıq penen shuǵıllanatuǵın arnawlı fermer hám diyxan xojalıqları qayta shólkemlestirilgen. Olardıń materiallıq-texnikalıq bazaları jıldan-jılǵa bekkemlenip barmaqta. Bul xojalıqlardı miywe aǵashlarınıń, baw-baqsha hám palız eginleriniń ónimdarlı sortlarınıń nálleri hám tuqımları menen jeterli muǵdarda támiyinlewge itibar qaratılǵan.

Baw-baqsha eginleriniń ónimleriniń quramında adam organizmi ushın kerekli bolǵan túrli zatlar kóbirek ushiraydı. Atap aytqanda olardıń ónimlerinde denedegi zat almasıw protsesine tikkeley qatnasatuǵın túrli biologiyalıq aktiv zatlar, mineral duzlar, vitaminler, hám fermentler bar.

Ayırım baw-baqsha hám palız eginleriniń jemisleri adamlarda ushırasatuǵın geypara keselliklerdi emlewde dári-darmaq retinde keńnen paydalanıladi. Olardıń ónimleri adamlardıń awqatlaniw sistemasında tutatuǵın ornın joqarı bahalap, zıyalılar aytqanıday:

“Baw-baqsha ónimi-awqatlaniwdıń muzıkası” bolıp tabıladi. Qaraqalpaqstan Respublikası aymaǵında jasawshı xalıqlar piyaz, geshir, qawın, asqabaq, shalǵam hám taǵı da basqa daqıllardı erte zamanlardan baslap-aq egip olardıń ónimlerinen paydalanılıp kelingен.

Geypara baw-baqsha ósimlikleri kartoshka, pomidor, baklajan, ukrop, petrushkalar ótken XIX ásirdiń ekinshi yarımınan baslap bul jerde tarqala baslaǵan. Búgingi kúnde bul ósimliklerdiń ónimleri xalqımızdıń keń paydalanatuǵın awqatlıq zatlarına aylandı.

Miywesi suwlı hám etli bólimi azıq-awqatqa qollanılatuǵın bir jıllıq, eki jıllıq hám kóp jıllıq ot ósimliklerine palız eginleri dep ataladi. Palızshılıq dúnya

diyxanshili ğ inda eńáyyemgi tiykar ğ I hám jetekshi tarmaqlardan esaplanadi. Geshir, shal ğ am, láblebi 2 mińjıl; kapusta, qiyar, piyaz siyaqlılar 4 mińjıldan beri egiledi. Paliz eginleri bioximiyalıq quraminiń qásiyeti sonnan ibarat olardıń quramında suw kóp 65-96%, azıq zatlar belok, may, uglevodlar júda kem. Bunnan tis olardıń kaloriyasi da joqari emes. Biraq adam organizmi ushın zárur bol ğ an biologiyalıq aktiv zatlar, vitaminler, fermentler, mineral duzlar siyaqlılar ğ a júda bay.

Turpi, petrushka, ukrop, piyaz, xren quramında fitontsitler saqlaydi. Usi sebepli fungitsit hám bakteritsit qásiyetke iye bolip insan organizmin infektsiyalardan tazalaydi. Paliz eginleriniń qur ğ aq zatiniń tiykar ğ i bólimin uglevodlar-kraxmal qant, kletchatka hám pektinli zatlar quraydi. Kóp ğ ana paliz ónimleri dárilik sipatında da úlken áhmiyetke iye. Olar júrek-qan tamir sistemasiniń, as sińiriw traktiniń túrli keselliklerin, kóz kesellikleri siyaqlılardi dawalawda vitamin deregi sipatında qollaniladi. Jańa kartoshka túynekleri, aq koshanli kapusta hám turpi suwinan asqazan jarasi hám basqada hár qiyli asqazan-ishek keselliklerin dawalawda qollaniladi. Geshir, ukrop, Pasternak tuqimlarınan júrek-qan tamir keselliklerin dawalawda qollanılatu ğ in preparatlar tayarlanadi.

Egiwushınusınılatu ğ insortlar: Andijon-9, Mar ğ ilan Jergilik túrpi, daykonyamasayapontúrpi niń Sodi q hám Gúzsaw ğ ası sortları.

Tuqımtańlaw. Egiletu ğ intúrpi tuqımı taza, joqarı óniwsheń. Kesellik juqpa ğ an, ortasha úlkenlikte, pútin (sınba ğ an) zaqımlanba ğ an bolıw kerek. Tuqımlar basqa ósimliklerituqımları hám aralaspaların antazalanadı.

Jer ditayarlaw. Dalaaldıń ğ iegilgen ónimlerden hám jabayı shópler dentazalanadı. 1 sotixga 200 kg. (10 sotixga 2 tonna) shirigengúń salınadı. Topıraq 20-25 sm. Tereńlikte shirigengúń hám mineral tóginler menen aralastırılıp jum sartıladı. Irikesekler maydalanıp, jaqsılap tegislenedi hám suw ğ arıwaralıqları alınadı.

Egiw múddeti hám sxeması. Túrpi tiykarınan jazda egiledi. Túrpi tuqımın oraylıq regionlarda jaylasqan, arqa-batıs regionlarda 1-15 avgustta,

batisregionlarda 25 iyul`-10 avgust, túslikregionlarda 20 avgust -20 sentyabrdeshashıwhámqatar (lenta) etipegiwmúmkin. Hárekiusıldada ğ arıqarası 70 sm. alınadı. Tuqımqoldasebiledi. Hár 1 sotixqa 50-60 gtúrpituqımısarıplanıp, 1,5 sm. Tereńlikkeegiledi. Topıraqtırmalanadı.

Kútim.Nálleriónipshıqqannansóntezlikpenenotawhámbirlewkerek.

Birinshibirlewdetuqımnanónipshıqqannanbaslanadı, alekinshibirlewbolsa 2-3 japıraqshı ğ ar ğ andaótkeriledi. Bundatúparası 10-12 smkeńlikteqaldırıladı. Qatararalarıhámósimlikátirapınketpenmenen 15-16 smtereńliktejumsartıpturıw, mineralazıqhámsuwberipbarıwkerek.

Vegetatsiyadáwirindehárekiúshsuw ğ arıwdankeyinqatararalıqlarıjumsartılıpturıladı.

Tóginberiw.Túrpimaydanıjabayıshóplerdentazalanıp,

birlengennensońtóginlenedi. Bunda 1 sotixqasul`fatammonıy -2kg, ammonfos 1,5 kg, kaliyxlór- 0,5 kg. Mu ğ darındasalınadı.

Kesellikhámzıyankeslergeqarsıgúres. Túrpinińzıyankesleri –uzınmurın, shire, japıraqbúrgeleri, keselliklerden –unshudringhámaqshiriwúlkenzıyankeltiredi. 10 sotixqaMospilan 20% n.kuk. 25-30 g. Mu ğ dardaqollanıladı. Keselliklergeqarsı - 72,2% s.e.k. Penko 10% k.e. (100 g/l), KurzatRn.kuk. 200-250 gyamasa 1 protsentliBordosuyıqlı ğ ınń 60-70

litrsuwdatayyarlan ğ anaralaspasınpúrkewdejaqsınátıyjeberedi.

Bulximiyalıqpreperatlardıqániygelerqada ğ alawındaqollawusınıladı.

Ónimdijıynapalıw:Eginsuwıqqashıdamlıbolsada,

tamırmúwesitopıraqmuzlapqalmastanaldınteripalınıwıwkerek. Ortasha 10-15 smúlkenliktegitúrpinińmiywesiónimijaqsıboladı.

Biraqónimnińtamırmıyweleridiametri 5-10 sm. Bol ğ andadajıynapalınıwıwmúmkin.

BiztájiriybedetúrpinińDaykon (yapontúrpisin) sortınegipeksperimentótkerdik. Túrpıjetistiriwdińagrotexnikasıkóp ğ anatamırmıyweberiwshiósimlikleraxrotexnika sınauqsashámonıńtamırmıywesimofologiyasınabaylanıslı.

Ayırımózheshelikleribar.

ǴMDmámleketlerindeDaykonnnótmishdashlarınabol ǵ anqatnasiúyreniwboyınsha ilimiyjumıslaralıpbarılma ǵ an.

Hámbulilimiyádebiyatlardadama ǵ lıwmatlarkeltirilmegen.

Biraqsheteládebiyatlarındama ǵ lıwmatlarınatiykarınansonıaytıwmúmkindaykonnnótmishdashlarınauqsastáreplerikóp. Daykonning

zıyankeşlergeqarsıǵúresiwwıdamlılı ǵ ınarttırıwushınjerdialmaslapeǵıwjaqsınátiyj eberedi. N.N. Baloshev, G.O.Zeman (1982) ma ǵ lıwmatlarınagóre, tamırmıywetutıwshıpalızónimleri, ásireseǵeshirvegetatsiya dáwirindejabayishóplerdenkópzaqımlanadı. Sonıńushınpomidor, qıyar, kartoshkaónimijetistiripalın ǵ an,

jabayishóplerdentazalan ǵ andalalar ǵ agúzǵiónimdaykonósimligineǵıwusınıladı.

V.I.Zuev, A.K. Qodirxódjayev, Akromov I.A (2004) hám A.A. Zueva , S.Laposova (2005) jumıslarındaÓzbekstanda daykonósimligitákirarıyeginsıpátındaǵıwmaqsetkemuwapıqekenliginaytıpótken. Daykonnnıńjoqarıónimalıwushınjerastısuwlarıtereńjaylasqanónimlitopıraqlıjermayd anlarıntańlawkerek.

I.V. Sazanova , E.A. Vlasov (1990) kórsetpesiboyınshatiykarınantamırmıyweleregilgendalalargúzdehámbáhárdetereńa ydalıwı, topıraqqamaydalanıwılazım. Topıraqqanshellijumsaqbolsa, tamırmıywesi irisırtiteǵishámólshemiúlkenbolıwıtájiriybedenbelgili.

Daykon

tuqımınegıwdenaldınjermaydanıjaqsılapsuw ǵ arıladıhámtopıraqlı ǵ allı ǵ ınormasın akelgennenkeyintereńetipmaydalanadı.

Daykonnanjoqarıónimalıwımızushıntopıraqorganikalıqtóǵınlermenenbaytıladı.

Daykonnnıńvegetatsiya

dáwirindejeterlimu ǵ dardasuwwnenentámiyinlenbesetamırmıywesisuwsızbolıppise di.

V.F Pivovarov hám A.T Lebedeva (1995) lardıńanıqlawınsha, mıńdanadaykontuqımınıńawırılıǵı15 gr bolıp, 5-7 jılǵashekemóniwsheńliǵınsaqlaydı. Tuqımegilgennensoń3-4 kúnnenkeyinónipshıǵadı.

Daykondıtuqımhám tamırmiywesiegilgendetuqımlıqósimliktińrawajlanıwbasqıshlarıdawamlılıǵı

Tájiriybevariantları	Rawajlanıwbasqıshlarınıńdawamlılıǵı (kún)					
	Egilgennennálpayda	Bolǵanǵashekemketkenwaqıt	paqalpaydaetiwi	Gúllewi	QozoǵınıńSarǵayıwı	gúllewi
Tuqımegildi	3	6	36	44	88	118
30 iyuldatuqımegipjetistirilgentamırmiyweegildi	6	9	20	33	73	109
10-avgustdatuqıregipjetistirilgentamırmiywesiegildi	6	9	20	33	73	109
20-avgusttuqımegipjetistirilgentamırmúyesiegildi	7	10	20	34	74	109
30-avgusttuqımegipjetistirilgentamırmiywesiegildi	8	11	23	36	78	109

N. D. Suk , S. K. Park Y. S. Kvon (1983) lardıńmaǵlıwmatlarıboyınshadaykonsuwǵatalapshańósimlik. Daykonńınvegetatsiya dáwirindejetkiliklimuǵdardasuwmennentámiyinlenbseonıńtamırmiywesinińsuwke mbolıpjetilisedi.

Y.H.kang S.Q. van (2005) daykon ósimligin tamshilapsuw ğ arıwdıámeliyatqaengizdi.

Organikalıqtóginlerdenkomposthámshirigengónıdaykonıńrawajlanıwushıńzárúrtóg inbolıpesaplanadı. Birinshiazıqlandıırıwdaykondashınjapıraqlarpaydabol ğ anda, ekinshiazıqlandıırıwbolsabirinshiazıqlandıırıwdan 2 hápteótkennenkeyinámelgeasırıladı. Ózbekstandadaykonıń vegetatsiya dáwirindeazotli tóginlermenenazıqlandıırıwdıńoptimal mu ğ darihámıúddetleriústindeilimiyizlenisleralıpbarıl ğ an.

V.F. Pivavorov, M.X. Aramov , E.G. Dobrutsshaya, B, T. Turdikulov, hám basqalar(2001)

Ózbekstannıńarqarayonlarındadaykonjetistiriwdıńtopıraqtıorganikalıqhámmineralt óginlermenenbayıtıwdıusınadı. Kúздеhamertebáhárdeegiwdenaldıntopıraqqa:

1.shirigengón1 kg/m² mu ğ darda

2. ammoniy sulfat-20g/m²

3. superfosfat-40 g/m²

4.kaliyli oltingugurt-20 g/m²

mu ğ darda qosıwjoqarıhám sapalıónimditámiyinleydi.

M.P. Djumaniozova . K. S Safarov (2007)

ma ğ lıwmatlarınakórenormada ğ ítóginhámısuw ğ arıwdaykonónimdarlı ğ inarttıradı. Olarhárgektardaeginmaydanınan35-40 tonna ónimalıwushın;

A) 150-180 kg / gek – azot tógini

b) 80-100 kg / gek – fosfor tógini

v)40-50 kg / gek – kaliy tóginimenenazıqlandıırıwusınısetiledi

Bunda azotli tóginlermenen 2 márteazıqlandıırıwdıusınısetedi. Bunda:

1.tuqımónimshı ğ ıp2-3 danajapıraqpaydabol ğ andáwirde

2. tamırmıywetúyebasla ğ andáwirde kaliyli hám

fosforlitóginlerbolsatopıraqqaislewberiwprotsessindeberiledi.

Azotlitóginlerdaykonıńósiwintezlestirip,

tamırmıywepaydaetiwdozasınerterekbaslanıwıntámiyinleydi.

Tájiriybelerdedaykonósimligiazotlítóginlermenenazıqlandıırıwámelgeasırılma
ğ anhaldayapıraqtapaydabol ғ annankeyin 31

kúnnenkeyintamırmıywesiqálipsebasla ғ an.

Usıtájiriybedalasındaazotlítóginlermenenámelgeasırıl ғ andaykonósimligindebolsaj
apıraqlarpaydabolabasla ғ annansoń 28 kúnnenkeyintamırmıywesintúyebasla ғ an.

Azotlítóginlermu ғ dariartıpketse, tamırmıywenińqáliplesiwitezlesedi.

Ózbekstandagektardan 20

tonnandaykonósimliginińóniminalıwushınboztopıraqlar ғ aazot120-150, fosfor 80-
100,kaliydan 40-50 kg fosforli hám kaliyli
tóginlertopıraqqatıykar ғ islewberiwdeazotlıbolsadaykon ósiwdáwirinde2 márte
beriledi.

Daykonkapustatárizlilertuqımlasınatıyislibol ғ anlı ғ isebeplıusıtuqımlasqatán
palızónimlerindebarbol ғ anzıyankeslerhámkeselliklerdaykonósimligindeushıra
wımúmkın.

Xawa-

rayıhambasqafaktorlar ғ abaylanıstahalatlardabulzıyankeslerbelgidáwirdepaydab
oladı. Bulardan búrgedaykonınıńónipshı ғ ıpattır ғ anjańajapıraqlarına,
kapustashıbınıbolsatamırmıywesinezıyanjetkizedi,
ásireseıssıhawasharayatındabúrgenińzıyanıkúsheyedi.

Daykontamırmıywesikapustashıbınıńılshinkasıtarepinenzıyankóredi.
Buljánliktamırmıywenińjumsaqjerlerinezıyankeltiredi. ÓzbekstandaZ.N.Dehqonov,
A.X.Vahobov (1982) daykondatúrpimozaikası (mozaika rediska) virusınanıqladı.
Daykon vegetatsiyasi dáwirindeóz
waqtındamu ғ dardasuw ғ arıwámelgeasırılısadaykonnińbúrgemenenzıyanlanıwıńıń
aldıalınadı.

Ulıwmadaykonagrotexnikasındazıyankeslerdenzaqımlanıwdıńaldınalıwushın

1. teztesuw ғ arıpturıw

2. ғ arıqlararasıńjumsartıpturıw

3. jabayishóplerdentazalapturiw

4.

temekihámkúldenkenmu g dardaalın g anaralaspamenendaykonósimliginsewipturiw

5. B.I.-58 preparatınıń0.2-0.3 % li aralaspasımenenpúrkewsıyaqlıjumıslardaámeldeqollawunamlınátıyjeberedi.

V.I.Zuev, R.F.Mavlyanova, Nguen Van Txanv (1992), V.I.Zuev, A.K.Qodirxodjaev, A.N. Zueva, V.I.Akromov, S.Lapasov (2005) lardıńjazıwınshaÓzbekstansharayatındadaykonńıgibridsortlarıdabizdeegiliwıjaqsı ósipkútilgennátıyjeniberedi. G.U. Petsov , S,G, Gorelova M.S Gins .P.F. Kovankov (2003) Rossiyanın'barlıqrayonıjersharayatındadaykondıegiwdi 6 múdetin: 5 may, 15 iyun 5,10,15,hám 25 iyul egiwditájiriybeetipkórgen.Tájiriybenátıyjesinekóre5-may sánesikóp g anatamırmıywetúyiwshipalızónimlerinushınoptimalmúddetekenliganı qlan g an.

Bundatiykarınandaykondıónipshıqqannansóntezdereproduktivdáwirgeótiw, sonıńushındaykondıeńmaquldáwiri10- iyuldan 25 iyul g ashekemborlıwıesaplanadieken.

Daykondı 5-iyulda egilgenlerden70 % idepaqalpaydabol g anhámónimdarlıq2.7 kg/m²dıqura g an.

TapusımúddetteMar g ilon turpiniń 15.1 % kepaqalpaydabol g an. TájiriybenátıyjesindeÓzbekstan sharayatında10- iyuldan 25- iyul g ashekemgimúddetteegilgendaykonńıneńjoqarıónimdarlıqqaerisilgen.

Bundadaykonertebáhárdeegilgen g álleeginlerinenbosa g anmaydanlar g aekinshieg insıpataındaegiliwionıńjetilistiriwdeqárejetlerkemireksarıplanıwınaalıpkeledi.

Sebebibuldáwirdekóp g anaawılxojalıqósimliklerizıyankeslertárepinenzıyankeltiriwmúddetiótipketken, ya g nıydaykonósimligirawajlanıwına (15-25 iyuldan keyin) búrgehámkapustaaqshıbınıtárepinenheshqandayqáwiptuwılmaydı,

nátiyjepestitler

qóllaw ǵ azárúrlıkbolmaydı.

Daykonpalızósımlıgınoptımal múddettegiwdıńRossıyanıńhárqıylırayonlarıboyınsh
ama ǵ lıwmatlardıinternetsaytlardınalıwmúmkın.

Ózbekstansharayatındadaykondıegiwdıńoptımal
múddetlerihaqqındailimiyhamawılxojalıqádebıyatlarındaiyulayınıńekinshıyarımına
navgustayınıńbaslarınaegiwhaqqındama ǵ lıwmatlarkeltirilgen. (Zuev V.I.
Abdullayev A.G 1997 Bóriyev X. U., Zuev U.I. Qodırxójayev O.Q.
Muhammedov A. G. 2002)

DaykondıeńdurısoptımalegiwmúddetlerinanıqlawboyınshaO'zbekstanósımlıkt
anıwılimiytekserıwınstıutıtárepinen 1992-1996 jıllarılimiytájiriybeleralıpbarıl ǵ an.
Daykon tuqımı6 túrlımúddette1,10,20,30 iyul, 10,20 avgusttaegıpkórilogen.
Bundańjoqarıónim30 iyul kúniegilgendaykonnanalın ǵ an. Eńaqırǵ'imúddet 20
avgusttaegilgendaykonnan2,5 esekemónimalın ǵ an.(Nıguen Van Txan 1993 Zuev
V.I. Mavlonova R.F. Nıguen Van Txan 1995; Mavlonova R F. 1996)

SurxandaryahámQashqadár`yawalayatlarındabolsadaykoneńoptımalegiwmúddet
leriavgustayınıńbaslarındaekenlıǵı V.F. Pıvahámrov, M.X. Akromov, E. G.
Dobrutskaya, B. F. Turdikulov larning (2001) ámeliytájiriybelerıbaqlan ǵ an. B. T
Turdikulov (2001-2007) aytıwınsha,
Ózbekstansharayatındadaykondıekıtúrdemúddetlerdeya ǵ nıy10-mart hám 20
sentyabrdeegiw. Bunda10
marttaegilgendaykontamırmiywejazdáwirindejewgemólshelengenbolsa 20
sentabrda
egilgendaykonnanjetıstirilgenmiywepútkılqısmáwsimindejewgehámkeyingijıldayk
onnantuqımalıwmúmkın 1- múddetteegilgen (10- mart) daykon
tamırmiywesinenkeyingijıldaykontuqımıónimalıwmaqsetındesaqlawmaqsetkem
uwapıqemes.

Daykonnıń"Sodıq" sortın10 mart kuni egilgende , 39
kúnnenkeyinmiywesiqalıplesebasla ǵ an, «Gúzsaw ǵ ası»

sortindabolsabulprotsesstuqimónipshıqqannan 40 kúnnenkeyinbaqlan ǵ an.
Tapusısortlarekinshimúdetteya ǵ nıy 20
avgustkúniegilgendetamırmiywelerásteqálipesebasla ǵ anya ǵ nıy «Sadıq»
sortında 59 kúnde, «Gúzsaw ǵ ası» sortindabolsatuqimónipshıqqannankeyin 60
kúnde:

Daykondıbáhárgimúddetlerdeegilgennenalın ǵ antamırmiyweónimimenengúz
gimúddetteegilgennenalın ǵ antamırmiyweónimiortasındaparıqbolıp,
báhárdeegilgendeónimlardıqgúzdeegilgengeqara ǵ andakemboladı.
Tamırmiywenińformasıdanázık, kishibolıpjetilisedi.

Báhárdeegilgendaykontamırmiywesinińbirdanasınıńortashaawırlı ǵ 150-300
gr gúzgiónimdebolsa 670-740 grdıquraydı.
Hárbirgektarjerdenalın ǵ anónimdarlıqbolsaóznáwbetinde:

- báhárgiónimnen5-8 t/gek
- gúzgiónimnen30-45 t/gek jiónimqıladı.

Ózbekstanterritoriyasındadaykonnnıń ”Gúzsaw ǵ ası”
egiwmúddetlerintereńúyreniwboyınshaTashkentmámleketlikUniversitetitárepinenil
imiyizlenisleralıpbarıl ǵ an. DalatájiriybejumıslarıTashkent
MámleketlikAgrarUniversitetinińTashkent
walayatıterritoriyasındajaylasqantájiriybestantsiyasında2003-2006
jıllarıalıpbarıl ǵ an. Egiwdiń 6 túrlimúddeti20-30 iyun, 10,20,30 avgust hám 10
sentyabrdeetájiriybeqılıpkórilgen. BultájiriybelerdenayırımlarıA.A Zueva , (2003-
2004) A.K. Qodirxodjaev V.I Zuev .U.I Akromov , s. Lapasov (2005)
maqalalarındakeltiripótilgen. Tájiriybenátiyjesinde6
túrlimúddetteegilgendaykontuqımıjoqaritemperaturatásirinde5-6 sutkada shıqqan.
Sebebisoldáwirdeiyulayınıńhaqırıavgustayınıńbaslarındajoqaritemperaturabaqlanadı
. 10 sentabrdeegilgendaykontuqımı7 sutkadan keyin ónipshıqtı.

«Gúzsaw ǵ ası» sortınıń japıraqdúzilisi hám miywesiniń úlkenligi

Daykon

tuqımınegiw múddetinarqa ǵ as úriw hám mortasha sutkalıq temperaturanıń tómen bolıwı j apıraqtıń paydabolıwı;

- 20-30 iyul hám 10 avgustta múddetiegilgeninen 14-15 kúnnenkeyin
- 20 avgust múddetinde egilgeninde 16 kúnnenkeyin;
- 30 avgust múddetinen egilgende 16-17 kúnnenkeyin;
- 10 sentabr múddetinen egilgeninde 17-18 kúnnenkeyin paydabol ǵ an;

Daykon ósimliginiń ósiw fazaları dawamıylı ǵ ıónipshı ǵ ıwtamır miywe qalıple si w 1 tórt múddet kederlik birdey 31 sutkanı quraydı. 30 avgust muddetinde egilgendaykon bolsa 33 sutkadan keyin tamır miywe túyebasla ǵ an, ya ǵ nıy 1- tórt múddette egilgenine qara ǵ anda eki sutkakóbirekdáwirde ;

10 sentabrda egilgendaykon tuqımı bolsa ósipshıqqannankeyin tamır miywe túyipbasla ǵ an.

Barlıq múddetlerde egilgendaykon ónimijıynastırıp alıw bir waqıtta 1-2 noyabrde ótkerilgen, sonıń ushın negiw múddeti,

keshirekót kerilse ósimliktiń vegetatsiya

dáwirisonshaqısqaboladı hamusı ǵ anmuwapıqtamırmiyweniń qalıplesiwdáwiride 10 sentyabrde egilgendaykondı 20 iyulda

egilgenimenensalıstıratu ǵ inbolsa ósimliktiń vegetatsiya dáwiri 53

kúnge qısqar ǵ anı tamırmiyweniń qalıplesiwdáwiri 55

kúnge qısqar ǵ anı kóriwimiz múmkin.

Egiw texnologiyasına qaraytu ǵ inbolsaq, 1 qatar ǵ arıqtıń hár birine 47-48 danatuqımegiledi. Bir normada hár birgektar jerge 101000 dana ya ǵ nıy 70x14 sm sxemasında egilgendaykon ósimligi ósiwintámiyinleydi. Vegetatsiya dáwiri ósimliklerdiń qurıp qalıwı derlik bolmaydı.

Ónim dijetistiriwdáwirinde hár birgektar maydan ǵ a 98-99 ósimlik bolıwına erisilgen. Tájiri ybeden belgili boladı daykon nıń vegetatsiya dáwiri qısqarsa bunda japıraqlardıń paydabolıw kemeyip olardıń ólshemleride kishiboladı eken. 10 sentyabrde ekilgen daykonda ǵ ijapıraqlarsanı 20 iyulda ekilgeninen 1.9 márte kem hám japıraqlardıń uzınlı ǵ ı 1.8 márte japıraqlardıń enibosla 1.8 márte kishiboladı. 10 sentyabrde egilgendaykon japıraqlarınıń ulıw mamaydanı 20 iyulda daykon nıń ulıw mamaydanına qara ǵ anda 2,5 márte qısqar ǵ an. Japıraqlardıń awırılı ǵ ı bolsa 1 tup ósimlikte 4.9 márte kembol ǵ an.

Demek daykon ósimliginde japıraqlardıń sanı hám olardıń ulıw majúzike meyse ózn áwbetinde japıraqtıń assimilyatsiya júzike meyedi.

Bul bolsa ózn áwbetinde tamırmiyweniń qalıplesiwnde úlken roloynaydı.

Daykon ósimligi túrli

múddetlerde egiwde ósiw fazaları dáwirleriniń dawamlılı ǵ ı

Egiw múddeti	Ónipshı ǵ ıwdanaldın ǵ ı dáwir	Ónipshıqqannan keyi ngi dáwir	Tamırmiywepaydabolıw dáwiri (kún)
--------------	--------------------------------	-------------------------------	-----------------------------------

	Ortashasutkalıqte mperatura	Tuqimegilgendáwi rdegisharayat % te	Dawametiwi (kun)	1- shınjapıraqpapaydab olıwı	Tamırmiyweqalıplı esebaslıwı	Ónimjıynaw	
20 iyul	27,2	95,3	5,3	14,1	31,6	98	68
30 iyul	26,7	94,1	5,5	14,9	32,1	88	58
10 avgust	26,6	95,1	5,5	14,9	30,8	77	47
20 avgust	24,8	94,1	5,6	15,7	31,4	67	36
30 avgust	23,5	94	5,9	16,6	33,1	56	25
10 sentabr	21	92,3	6,7	17,3	33,7	45	13

Hártúr demúddetlerde egilgendakonnıńjapıraqlarsanıńhám tamırmiywe siiniń ortas
hamassası

Egiw múddeti	Japıraqlarsanı dana/gek	Japıraqólshe mi sm		Japıraqlardıń awırılı ǵ ı gr/ o'simlik	Japıraqlardıń mayd an sm ² o'simlik	Tamırmiywe ólshem leri		Tamırmiywe niń ort ashaawırılı ǵ ı
		Uzunlı ǵ ı	Eni			Uzunlı ǵ ı (s m)	diametri	
20 iyul	22,7	41,3	16,2	317	3042	45,1	8	366
30 iyul	20,6	36,7	11,8	284	2939	40,2	7	439
10 avgust	19,7	36,1	11,2	243	2832	31,3	5,9	399
20 avgust	17,3	31,9	10,4	185	2183	29,1	4,6	340
30 avgust	15	28,6	9,3	111	2136	20,9	3,5	229
10 sentabr	11,9	23,3	7,1	65	1194	10,4	1,5	75

III-BAP. TÁJIRIYBELERDEN ALÍNĠAN MAĠLÍWMATLARDÍOQÍW PROTSESSINDE QOLLANÍW

Biologiya tálimi pedagogikalıq protsesstínajıralmas quramı sıpatında ulıwma maqsetlerge muwapıq oqıwshı shaxsın tárbiyalawdaxızmet qıladı. Biologiya tiri tábiyat, onıń kelip shıǵıw, hár túrliligi, rawajlanıwdıń barlıq basqışlaı haqqında pánler jıyındısınan ibarat bolıp, ulıwma bilim beriwshi mekteplerde biologiya táliminiń roli usı pánin jámıyetlik rawajlanıwda ǵı áhmiyeti menen belgilenedi.

Respublika ǵárezsizlikkeerisken dáslepki jıllarınan tálim-tárbiya tarawın rawajlandırıw nátiyjesinde toplanǵan tájiriybeler, shıǵarılǵan bir qatar biologiya oqıtıwdıń talap dárejesinde bolıwın talap etedi. Ulıwma bilim beriwshi mekteplerdi biologiya pániniń tiykarǵı wazıypaları:

- oqıwshılardı tiykarǵı biologiya túsinikler, jetekshi ideyalar, ilimiy dáliyller, nızamlar, ilimiy biliw usılları, organikalıq álemniń kórinisi h.t.b. tán bilimler menen tanıstırıw;
- tiri tábiyat hám onıń rawajlanıw protsessinde júzege kelgen sáykesleniw mexanizmleri haqqında maǵlıwmat beriw;
- oqıwshılardı organimlerdeń turmısı, olardıń individual hám tariyxıy rawajlanıwınıń tiykarǵı nızamları, (molekula, kletka, organizmpopulyatsiya, túr) biologiyalıq protsessler haqqında bilimler menen qurallandıırıw, olardıń biologiyanı úyreniwge bolǵan qızıǵıw hám dóretiwshilik qábiiletlerin ósiriw keleshektegi úziliksiz tálim sistemasın dawam ettiriwleri ushın tiykar jaratıw;
- oqıwshılardı ózleriniń hám ózgelerdiń salamatlıǵın saqlaw, salamat turmıs tárizin engiziwge baǵdarlaw;
- biologiya páni mazmunınıń házirgi sotsiallıq turmıs hám pán-texnika rawajlanıwı menen bekkem baylanısın támiyinlew tiykarında oqıwshılardı sanalı túrde kásip tańlaw baǵdarlaw;

- tábiyatqa, onıń barlıq baylıqlarına sanalı qatnasta bolıw pázıyetlerin jas áwlad sanasına sińdiriw;

- biologiya pání mazmunın úlkemizge tán materiallar menen bayıtıw, biologiyalıq bilimler tiykarında jergilikli ósimlik hám haywanatlar túrleri, selektsiya jetiskenlikleri, qádimde jasap ótken belgili alımlarımız hám házirgi alımlarımızdıń biologiya ǵa tán qarasları menen tanıstırıw arqalı oqıwshılardı milliy ǵárezsizlik hám watansúygishlik ruwxında tárbiyalawdan ibarat.

Bul joqarıda keltirilgen wazıypalardı qadaǵalap barıw Mámleketlik tálim standartları arqalı ámelgeasırıladı. Ulıwmaortaarnawlı mektepleriniń biologiya tálim standartı biologiya oqıw páninen oqıwshılar ǵa berilgen bilimler muǵdarı, olar iyeleytuǵın kónlikpe ham tájiriybeler kólemin kórsetiwshi norma bolıp, ol ulıwma tálim mekteplerinde biologiya tálimi mazmunınıń tiykarın belgilewshi kórsetkishler hámde oqıwshılardıń biologiyadan tayarlaw dárejesine qoyılatuǵın talaplar jıyındısınan ibarat bolǵan rásmiy hújjet bolıp esaplanadı.

Házirgi waqıtta Respublikamızda botanika 5-6 klasslarında oqıtıladı. Onıń tiykarǵı maqseti ósimlikler dúnyasınıń hár túrliligi, olardıń sırtqı, ishki dúzilisi, turmıs tárizi, tábiyat hám insan ómirinde tutqan ornı menen oqıwshılardı tanıstırıwdan ibarat.

5 klassta 34 saat, 6-klassta 68 saat kóleminde oqıwshılar ǵa botanika dıq bilimlerdi beriw kózde tutılǵan. Mekteplerde qollanılıp atırǵan 5 klass botanika oqıwlıǵında 95 betten ibarat bolıp, 64 reńli suwretler menen bezetilgen. Ol 6 baptan, 32 paragraftan ibarat.

6-klass botanika oqıwlıǵı 142 betten ibarat. Onda kirisiw hám 52 paragraf, 85 reńli suwretler bar. Oqıwlıq joqarı sapalı aq qaǵaz ǵa shıǵarılǵan hám sulıw suwretler menen bezetilgen. Hár bir paraqrafta botanika atamalar, ósimliklerdiń atları, reńli háripler menen ajratıp berilgen. Tekstler oqıwshılar ushın túsinikli etip berilgen.

Klassta biologiya predmetiniń barlıǵı oqıtıladı. Sabaqlar kurs temaları boyınsha materialdıń izbe-iz bayan qılınıwın támiyinlewın anıq bir izbe-izlikte jaylasadı. Sabaqlarda oqıtıwshı barlıq oqıtıwusıllarınan: awızeki, kórgizbeli, ámeliy metodlardı qollaydı. Ol ósimlik hám haywanlardı kórsetedi hám ámeliy jumıstaoqıwshılardı ayırımorganizmlerdin sırtqı hám ishki dúzilisi menen tanıstıradı. Biraq sabaqta tiri organizmlerdiń rawajlanıwı, biotsenozlarda hár qıylı organizmlerdiń birgelikte islewın kórsetip bolmaydı. Sonıńushın da biologiyanı oqıtıwda sabaqlardı toltırıwdı arawlı formalar qollanıladı.

Sabaqtıń strukturası onıń rejesi pútkilley mazmunı hám metodlarına baylanıslı. Sabaq rejesi sabaq mazmunınıń strukturasını tiykarǵı bólimlerin, metodların hám sabaq ótiw ushın kerek bolǵan qurallardı anıq sıpatlawı kerek.

Tiykarǵı másele sabaq temasınıń tiykarǵı máselelerine-sabaq mazmunı ózara logikalıq izbe-izlikte bolǵan tiykarǵı bólimlerden ajratıladı. Sabaq yamasaonıń bólimi oqıtıwshınıń gúrrińi, sáwbeti, demonstratsiyası, ámeliy jumıslar mashqalalı túrde dúziliwi múmkin.

Ekskursiyalar oqıwshılardı tábiyatta tábiy toparlar, fermer xojalıqlar yamasa muzeylerge, ósimlik hám haywanatlar menen tanıstıradı. Ekskursiyalar sabaq penen tiǵız baylanıslı. Ekskursiyada úyrenilgen obektler kurs dawamında kóp márteeskealınadı, toplanǵan nárseler kórsetiledi. Ekskursiyalarda oqıwshılar aldınǵı bilimlerin bekkemleydi, tábiyat haqqındaǵı oqıwlardı rawajlandırıp topsırmalar tiykarında baqlawlar hám materiallar jıynaladı.

Úy wazıypaları eksperimental hárekette bolıwı menen sabaqlar menen baylanıslı. Oqıwshılar úyindeonsha quramalı bolmaǵan tájiriybeler qoyadı. Sabaqtaalınǵan tásirlerdi tastıyıqlaw ushın klastaótkerilgen tájiriybe, ámeliy jumıslardı tákirarlaydı yamasaolardı aqırına jetkeredi.

Aldınnan uyımlastırılǵan úy isleri óz aldınaáxmıyetke iye. Bundo oqıwshı usı hádiyseni klastaúyrengegeshekem tájiriybe qıladı yamasa baqlawlar alıp baradı hám usı tema boyınsha sabaqqa is nátiyjelerin alıp keledi.

Sabaqtan тыс жұмыстар ұйы жұмыстарына қарағанда қурамалырақ болып, оларды орындау үшін тиісті өсімдіктер, арнаулы аспаптар және басқа аспаптар талап етіледі. Sabaqtan тыс жұмыстарға: экскурсиялар, таңлаулар, диапозитив және кинофильмдер көрсетілетін темалық кештер, әр қылы тәдбірлер (қулар күні, гүлдер байрамы, өнім байрамы және басқалар) биология ғана, тірі табиғат мұйешінде, оқыр тәжірибеге уәастқаларында және табиғаттағы жұмыстар кiredi.

Биология кабинеті және тірі табиғат мұйешінде табиғат өткерілетін істер үшін оқыршларға тапсырмаларды сабақларда күрстін барлық темалары бойынша оқыржылы дауамында беріп барлады. Оқыршлардың оқыр тәжірибеге уәастқаларындағы жазғы тапсырмалардың нәтижелері де барлық класслар бойынша күзде өткерілетін сабақларда пайдаланылады. Sabaqtan тыс істер мәжбүрі болып және оның үшін оқыршлар баһаалады.

Класстан тысқары жұмыстардың мәжбүрі болмаған, кеуілі формалары, индивидуал жұмыстар, класстан тысқары оқырлар ямаса табиғатшлар дөгерегінің ісі, массалық кештер кең қолланылады.

Класстан тыс жұмыстар оқыр материалы тіярінде оған байланыстырылып уымыластырылады. Бірақ оның мазмұнын тәкірарламады дәстүр менен шекеңбейді, бірақ оны толықтырады.

Біз сөз етіп отырған түрпіөсімлігі, мійуесі хақында оқыршларға түсініктер беріу бойынша усындай класстан тыс жұмыстарда әмелге асырыла болды.

Өйткені ботаника сабақларында түрпіөсімлігі үшін өз алдына саат аяратылмаған, 6-класс ботаника сабағында “Қапуста тарізілілер” темасы өтіледі. Усы бөлімді темасын өтіп болған соң, өтілгенлерді беккемлеу үшін «Түрпінің шыпалы қасиеттері» атамындағы класстан тыс жұмысын уымыластырыла болды. Бұнда оқыршларға түрпіөсімлігі хақында ұлыма сипатлама, оның мійуесі, гүлі, жапырағы, тамыры, сортлары, әңжір мійуесі хақында тақымақлар және жұмбақлар һ.т.б. хақында мағылыуат жыйнауды оқыршларға алдыннан тапсырылады.

Biz «Túrpiníńshıpalı qásiyetleri» temasında ǵı klasstan ńı jumısıńnıń tájiriye sınav úlgisin keltirip ótpekshimiz.

«Túrpiníńshıpalı qásiyetleri » atamasındaǵı oqıtıw moduli ham tálim texnologiyası

SABAQTÓQÍTÍWTEXNOLOGIYASÍNÍN MODULI	
Tema:	Ánjir
Sabaqta tálim texnologiyası	
Oqıwshılar sanı: 20	Waqt: 45 minut
Oqıtıw forması:	Taza tema, sóylesiw, dialog,
Sabaq rejesi:	1.Túrpihaqqındaúsiniń 2. Túrpinínsortları 3.Túrpiníńegiwusılları 4. Túrpidentayarlanatu ǵ ınta ǵ amlar
Sabaqtıń maqseti:	Túrpiósimliginuyreniw, pisipjetiliwi, qaysıaylardateripalınadıusılarhaqqındaaytıpótemiz.
Pedagogikalıq wazıypalar:	Oqıwshılar ǵ atúrpiósimliginińahmiyeti, ónimnińrawajlanıwı, zúraátberiwihámbasqaósimliklerdenayırmashılı ǵ inuyreti w .
Sabaqtıńnatiyjesi. Oqıwshıorınlawıshárt:	Túrpiósimligihaqqındama ǵ liwmatqaiyeboladı. Túrpiósimliginińqásiyetleri, qaysıaylardagúllewinaytıpberedi. Túrpiníńqandaykeselliklergeqollanıwıhaqqındaaytıpberedi. Túrpiníńjetilistiriliwinaytıpótedi.

Sabaqta paydalanilatu ǵ in texnologiya:	Sóylesiw,aqılıy hujim, texnika: diqqatti jámlewshi sorawlar, diktant, test h.b.
Sabaqtıńqurallaniwi :	Video proektorı, vizual materiallar, kadaskop.
Oqıtıwformasi:	Birgelikte, frontal, oqıtıw texnologiyası
Oqıtıw sharayatlari	Botanika pán kabineti
Monitoring hám baholaw	Awizeki tekseriw: soraw-juwap, didaktik oyın,diktant, test.

SABAQTÍN TEXNOLOGIYALÍQ KARTASÍ

	Sabaqtıńorınlanıwi:
	Oqıtıwshi
1-basqish. Shólkemlestiriw (5-min)	Basqish, waqıt
2-basqish. Oqıwshılardan uyge tapsirmani soraw (10 minut)	2.Oqıwshılarda uyge tapsirmani soraw ushın t
3-basqish. Juwmaqlaw hám oqıwshılardi taza tema uyreniwge tayarlaw (5 minut).	3.Uy tapsırman ózlestiriw dárejesin anıql 1.Túrpiósimligihaqqındanelerdibilesiz? 2.Túrpijetilistiriwdeqandaytóginlerdenpaydala 3.Ózbekstandaqaysısortıjetilistiriledi? 4. Túrpidentayarlan ǵ anqandaysalatlarjepkórǵ
4-basqish. Axborot basqışı. Taza temanı uyreniw (15 minut)	4.Diqqatti jámlewshi sorawlar beriledi: 1Túrpiósimligi haqqında tusindirip berin? 2.Túrpi osimligi qaysıósimlik túrine kiredi. 4.1.Ekran ǵ a vizual materiallar beriledi. Túrpi

	(aqiliy hujum). 4.2. Oqıwshılar túsindirgen pikirlerdi uliwmalay beriledi. 4.3.Ekranda slaydlar kórsetiledi. Tema boyınsha beriledi. 4.4. Reje tiykarında temanı túsindiradi (slaydlar boyınsha) beriledi. Temanıń beriledi.
5-basqish. Tazatemanıqaytaislewhámjuwmaqlaw (5 minut)	5. Taza tema boyınsha: 1. Blits sorawları ótkeriledi (2-qosımsha) 2. Klasterusılındatúsindiriledi (3-qosımsha) 3. Soraw-juwap ótkizedi.
6-basqish. Úygetapsirma (5 minut)	6.Tazatemanı ózlestiriwdárejesinaniqlawushıntopı (3-qosımsha) sorawberedi: 1.Túrpi ósimliginin sırt qıortalıq qaiy kemlesi wihaqı 2. Túrpi ósimliginiń ahmiyetihám molar dan qandaymı 3. Túrpi qaysı ósimlikler túrine kiredi? 4. Túrpi ortasha qanshajıl jasaydı?

1-qosımsha

Raphanus sativus Wreterik (1947) —

- aq turpi. Red ka belaya. Bul *Raphanus sativus* L. gibridi bolivi mumkin.

Raphanus raphanistrum L. *Raphanus sativus* —

- tash boyi turpi. Red ka primorskaya Evropa him Osiya jar tashni, qora tashni, Kavkaz him Kishi Aniya regionlaridan tabilgan [9].

Raphanus raphanistrum L. (1753) —

- jabayi turpi. Red ka dikaya, yamasa dala turpi. Red ka polovaya. Paydasi osimlik sipatida avil noyaliq madaniy sortlar arasinda uchriradi, Evropanin atlantikaq tash boyidan Uzaq Shiginaqa shakem tarqalgan. Afrika him Shigir Amerika ayrim mamlakatlarga kirip qalgan.

Raphanus sativus L. (1753) —

- egletuq turpi. Red ka posevnyaya, yamasa dala atuz turpi. Red ka ogrodnaya, yamasa Rediska, Redis.

1- súwret. Güz sawğası 2-súwret. Bogatir 3-súwret. Nigret

„Turpiniñ en kúshli nársesi tuqumı, keyin ala qabıǵı, onnan keyin japıraǵı hám en sońında eti”

Abu Ali Ibn Sino

Túrpinıń ximiyalıq quramı

• suw	• Beloklar	• Maylar	• Uglevodlar	• monosaxaridlar	• diosaxaridlar	• azıq kletchatkalari	• organikalıq kislotalar	• kul	• kraxmal
88 gr	1.9 gr	0.2 gr	8.1 gr	3.1 gr	3.1 gr	1.6 gr	0.1 gr	1.0 gr	0.3 gr

2-qosımsha

Blitssorawları

1. Túrpinıñqandaysortlarıbar?
2. Túrpiqaysıkeselliklerdeqollanıladı?
3. Túrpinıñximiyalıqquramıqanday?
4. Túrpidenqandayta ǵ amlartayarlanadı?
5. İbnsinoTúrpinıńdárilikqásiyetiboyınshaqaysıorganınbirinshiorın ǵ aqoy ǵ an?
6. İbnSinotúrpiústindeqandayeksperimentótkeren?
7. Túrpinıqandaykeselliklerdeqollanıw ǵ abolmaydı?
8. Túrpiqaysıtuqımlaslarklasınakiredi?
9. Túrpinıńtákirariyeginsıpatında ǵ ıáhmıyetinaytıpberıń

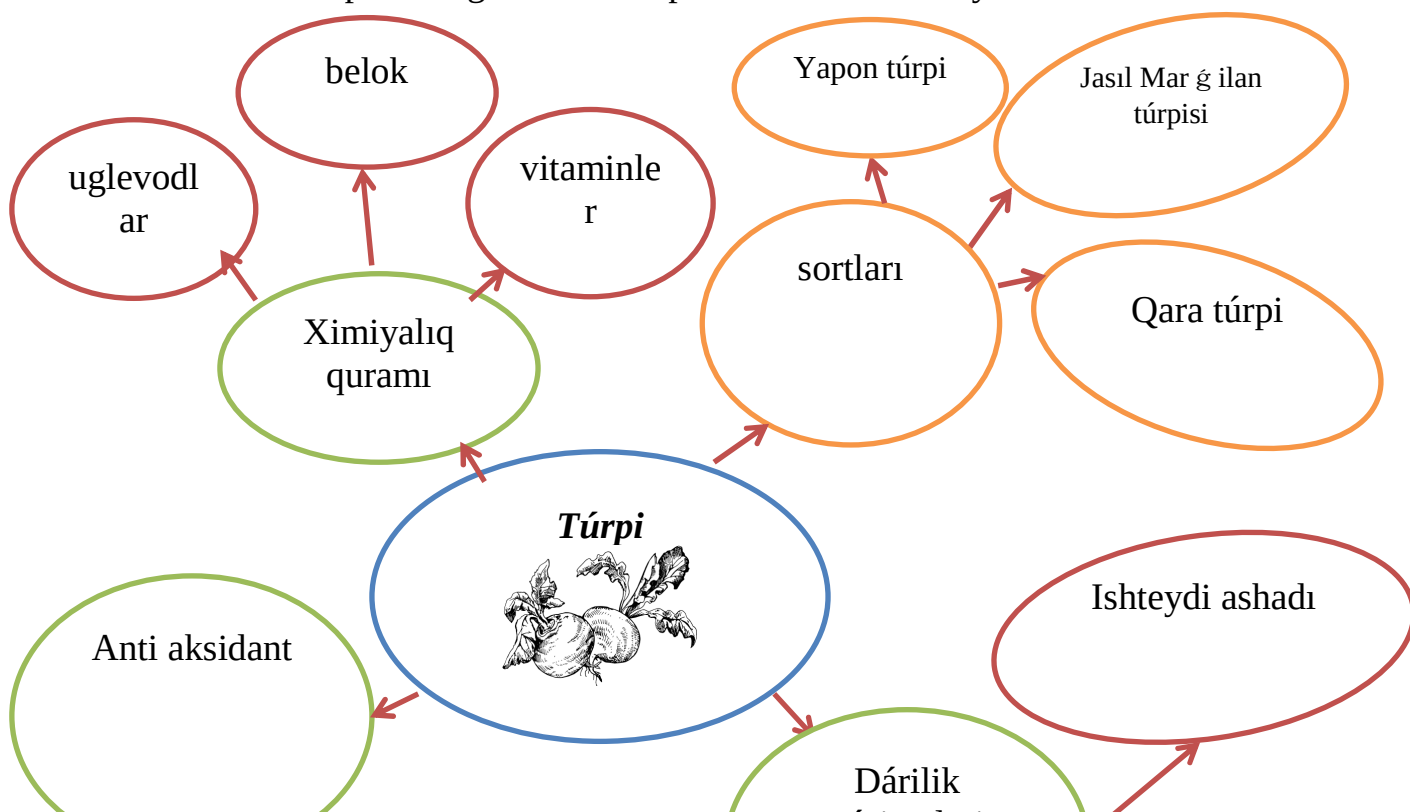
10. Túrpi haqqında qanday belgili so'zlikti bilesiz?

Qosimsha №3

«Klaster» metodi

- ✎ «Klaster» metodi haqqında ma'g'liwmat
- ✎ Berilgen temaboyınshastudentlergeerkinhámashıqtúrdepikirlewgejárdemberi wshipedagogikalıqstrategiya.
Oloylawiskerliginstimullastırıwushınqollanıladı.
Belgilitemaboyınshatúsiniikkeiyebolıwushın, studentlerdiń ózleriniń jekebilimlerineqatnasınkórsetiwshistrategiya.
- ✎ Klasterdi dúziwge qoyılatuǵın talaplar :
 - ✎ -berilgen temanıń mazmunına baylanıslı túsiniq haqqında oyımızǵa kelgen barlıq ma'g'liwmattı jazamız (olardıń sapasın esapqa almaǵan halda).
 - ✎ -ma'g'liwmatlar arasında ilajı barınsha kóp baylanıstı kórsetiwge háreket etiw kerek.

«Túrpi ósimligine ulıwmasıp atlama» klasteri boyınsha islew

Klasterdidúziwqa ġ ıydaları

1. Aqılıńız ġ akelgenbarlıqnársenijazıń. İdeyasıpattındodalamań: olardıápiwayıtúrdejazıń.
2. Orfografiyahámbasqafaktorlar ġ aitibarbermeń.
3. Ajıratıl ġ anwaqıttamambol ġ anshajazıwdıtoqtatpań. Egerdeaqılıńız ġ aideyakeliwtoqtasa, ondajańaideyalarpaydabolamandegensheqa ġ az ġ asúwretsalıń.
4. Kóbirek baylanıstıńbolıwınaháreketqılıń. İdeyalarsanı, olardıńa ġ imihámolararasında ġ ióz-arabaylanıslılıqtıshegaralamań.

Ámeliyjumıs: Klasstatúrpiendárilikmálhamtayarlaw

*Samalladım üşh künde
Dawa taptım bir demde*

Juwmaq

Usındaypaydalıqásiyetlergeiyebol ǵ antúrpiósimligin izertlewlerdiń nátiyjesinde tómendegidey juwmaq shı ǵ arıldı.

1. Ǵálledenbosa ǵ anmaydanlar ǵ atolıqeksportqaqolaylıtákirariyazıq-awqatlıqeginlerdiegiwkúnnińeńáhmiyetlimáselesi, solsebeplibundayeginlerdińtúrinkóbeytiwkerek.

2. Qaraqalpaqstansharayatındatúrpiósimliginqısqamúddetlerdepietu ǵ ınsortlar ınegiwmúmkın

3. Sanaattaqaytaislewushınoptimal 70×30 sm² sxemalardaegiwsınısetiledi

4. Tuqımları 1.5-2 smtereńlikteavgustayınıńbirinshidekadasındaegiwsınıladı

5. Mineraltóginlerdińtúrpińińósiwine, rawajlanıwınahamtamırmiywetoplawınajaqsınátiyjeberedi

6. Ótkerilgenilimiyizlenislerdińjuwmaqlarınıńhámfenlogiyalıqbaqlawlardıńnátıyje sineqaraytúrpińiń «Gúzsaw ǵ ası» sortıtıpraqklimatsharayatındajaqsıósip, rawajlanıpjoqarıónimberiwianıqlandı.

Пайдаланылган адабиятлар

1. Ўзбекистон Республикаси биринши Президенти И. А. Каримовнинг 2014-йилда Мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунларига ва 2015-йилги иқтисодий дастурнинг энг муҳим устивор вазифаларига бағишланган мажлисдаги маърузаси, Халқ сўзи, 2015 йил 17.01.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг яқин муддатга ва узоқ истиқболга мўлжалланган ҳаракат дастури. Халқ сўзи, 2015-йил 27.01.
3. Акрамов У. Влияние норм и сроков внесения азотных удобрений на рост, развитие и урожайность корнеплодов дайкона // Ўсимликлар интродукцияси: муаммолар ва истиқболлари: II Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Хива , 2005.-С.8-10.
4. Акрамов У. И. Дайкон илдиз мевасини сақланишига азотли ўғитлар меъёри ва муддатларининг таъсири // AGROILM. – Тошкент, 2007.-22-24 б.
5. Акрамов У. И. Собиров Ш, Атаходжаев А. Оценка урожайных качеств семян, выращенных различными способами и из маточников от различных сроков посева // Дехқончиликда замонавий ресурс тежамкор технологиялар: Ёш олимлар илмий-амалий анжумани материаллари – Тошкент : ТошДАУ, 2008-С. 13-15 б.
6. Амелин А.А. Соколов О. А. Кравчук Д.Н. Амелина С.Е. Влияние комплекса факторов на продуктивность и биохимический состав дайкона. // Материалы второй открытой городской научной конференции и молодых учённых 23-25 апреля 1997 г. Пущино – Москва, 1997-С. 133-139.
7. Атаходжаев А.А. Зуев В. И. Кадырхожаев А.К. Акрамов У. И. Способы выращивания семян дайкона в условиях Узбекистана.// Аграрная наука

– сельскому хозяйству: III международная научно- практическая конференция – Барнаул АГАУ, 2008-С. 200-204.

8. Ахметова Ф. С. Влияние площади на урожайность и качество семян дайкона. // вестник Российской Академии сельскохозяйственных наук.- Москва, 2005 №3-С. 88.
9. Белашев Н.Н, Земан Г. О. Овощеводство. Овощные корнеплоды. –Т.: Ўқитувчи, 1982-С. 302-326.
- 10.Буриев Х, Зуев. В, Акрамов У. Влияние азотных удобрений на урожайность корнеплодов дайкона. // Актуальные вопросы применения удобрений в сельском хозяйстве: Международная научно-практическая конференция.- Владикавказ, 2005-С.145-147.
- 11.Буриев Х.Ч. Зуев В.И, Акрамов У. И. Разработка отдельных элементов технологии выращивания корнеплодов дайкона в условиях Узбекистана. // Современное состояние картофелеводства и овощеводства и их научное обеспечение: Международная научно-практическая конференция, с.Кайнар: НИИКОХ, 20-21 июля, 2006 г.- Алматы, 2006- С. 529-536.
- 12.Зуев в. Кадырходжаев А. Акрамов У. Дайкон – япония шириш турпи . // Узбекистон кишлок хужалиги.- Тошкент , 2004-№8-С. 153-155.
- 13.Зуев В. Кадырходжаев А. Зуева А. Акрамов У. Лапасов С. Урожайность и лёжка корнеплодов дайкона при различных сроках посева. // Кадрлар тайёрлаш тизимида – аграр таълим , фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси: Илмий асарлар туплами. – Тошкент: Тош ДАУ , 2005-С. 389-391.
- 14.Сазонова Л.В. Внутривидовая классификация корнеплодных форм. *RaphanusL.* // Труды по прикладной ботанике, генетике селекции- Ленинград : ВИР, 1971- Т. 45-Вып.1-С. 42-75.
- 15.Шерман Г. Дайкон-друг человека. <mailto:floraprise.ru> 2004-01-04. html/
- 16.Шишов А. Сладкая редька. <mailto:region.adm.nov.ru>

17. Amagasa T, Ogawa M, Kamuro Y, Shirai M. Inhibitory effects of (S) –(+)-
absisic acid on bolting in Japanese radish // JAPANESE SOCIETY FOR
HORTICULTURAL SCIENCE, JOURNAL-1993-v. 62(2)-P. 383-388.
18. Arora S.K. Pandita M. L. Sidhu A?S? Effect of seed treatment and spray of
atonik on growth and yield of radish. (Raphanus Sativus L.) // HARYANA
AGRICULTURAL UNIVERSITY JOURNAL OF RESEARCH – 1981-v.
11(4)-P. 555-558.
19. Better Seed – better yield. // Mikado Seed Vegetable Catalogue Chiba Japan
1987-P. 11-40.
20. Eguchi T, Vitsumura T, Koyama T, The effect of low temperature on flower
and seed formation in Japanese radish and Chinese cabbage // American
society for Horticultural science? Proceedings. 196v. 82 –P 332-331.
21. Zhang L. Comparison test of spring white radish hámrietes. // CHINA
VEGETABLES, 2003-v. 5-P. 37-38.
22. Zhang M.J. Li Y.Y. Huo Z. G. A. New radish F1 hybrid Fuyuhan #1: //
CHINA HÁMGETABLES, // VEGETABLES? – 2003—v. 5-p .33-34 .

Ájiniyaz atında ğ 1 Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutınıń Ximiya-biologiya fakulteti Biologiya oqıtıwmetodikası tálim ba ğ darı 4-kurs talabasi Abibnazarova Guljanniń «Túrpi ósimliginiń biologiyalıq ózgesheliklerin mektep oqıwshılarına úyretiw»atamasında ğ 1 pitkeriw qániygelik jumısına

ANNOTATSIYA

Temaniń aktuallı ğ:Búgingi kúnde elimizdiń qayta islew kárxanaların shiyki zat resursları menen turaqlı támiyinlew, ishki tutınıw bazarın jıl dawamında ovosh, kartoshka, miywe hám palız ónimleri menen turaqlı toltırıw, sırtqı bazarlarda ótimli jáne básekige shıdamlı bol ğ an taza miywe hám qayta islengen ónimlerdi eksport etiwdiń kólemin keńeytiw hám túrlerin kóbeytiw ushın birinshi gezekte ğ álleden bosa ğ an maydanlar ğ a tolıq eksportqa qolaylı tákirariy azıq-awqatlıq eginlerdi egiw kúnniń eń áhmiyetli máselesi sanaladı.

Ózbekstan jeriniń gózallı ğ 1, ónimdarlılı ğ 1, bul topıraqta jetistiriletu ğ ın ónimlerdiń tákirarlanbas dámi elimiz miymanlarında hámiyshe háwes ham tań qalıwshılıqtı oyatadı. Qániygelerdiń pikirinde qıssı jıllı hám qısqa bol ğ an elimiz sharayatında jetistirilgen awıl xojalıq ónimleri quyash nurına jaqsı toyın ğ anlı ğ 1 sebepli, belok hám vitaminlerge mollı ğ 1 menen jer júziniń basqa regionlarında jetistirilgen ónimlerden keskin pari qıladı.

Mámleketimizdiń topıraq-klimat sharayatı awıl xojalı ğ 1 eginlerin jıl boyı egip, 2-3 márte ónim alıw imkanın beredi. Bul bolsa dástúrxan tógin bolıwına alıp keledi.

Biytákirar, jánnetmákan elimizdiń qolaylı ıqlım sharayatı ğ álleden bosa ğ an jerlerimizge hár qanday eksportqa qolaylı azıq-awqatlıq eginlerdi egip, joqarı zúraát alıw imkaniyatın beredi.

Biziń pitkeriw qenigelik jumısımızda áne usılardı itibar ğ a al ğ an halda «Túrpi ósimliginiń biologiyalıq ózgesheliklerin mektep oqıwshılarına úyretiw»dep belgilep aldıq.

-izertlew jumisiniń maqseti hám wazıypalari. Túrpi ósimliginiń biologiyalıq ózgesheliklerin úyreniw hám alinǵan maǵlımatlardıoqıwshılarǵa úyretiwdiń tiyimli jollari tanıstırıw metodikasın islep shıǵıwda maqset etip qoydıq.

Usı maqsetlerden kelip shıǵıp pitkeriw qániygelik jumısımız tómendegi wazıypalardı óz aldına qoyadı

- Túrpi ósimliginiń biologiyası hám túrlerin úyreniw
- Túrpi ósimliginiń ósiwi hámrawajlanıwın úyreniw;
- biologiyalıq ózgesheliklerin baqlaw;
- alinǵan maǵlımatlardıoqıw protsessinde jańasha texnologiyalardan paydalanıp qollanıw metodların islep shıǵıw.

Temanıorınlaw ushın qollanılatuǵın usıllar: Biz bul pitkeriw qániygelik jumisin orınlawda Botanika hám Ósimlikler ekperimental biologiyasında ulıwmalıqqabıl etilgen metodlardan paydalandıq.

Jumıstı orınlap barıwdawamında fenologiyalıq, biometriyalıq, dala baqlaw hám laboratoriya tájiriybeleri ótkerip barıldı.

Izertlewdiń ob’ekti hám predmeti: Izertlew ob’ekti Respublikamızda ósetuǵın túrpi ósimligi hám onıń sortları. Túrpi ósimliginiń biologiyalıq ózgeshelikleri úyrenildi. Úyrenilgen túrpi ósimliginiń sortları túrlerin ósiriw jollari islep shıǵıladi hám alinǵan maǵlımatlardıoqıw protsessinde qollanıwushınusınıs etiledi

Izertlewdiń metodikasi: Respublikamızda túrpi ósiriw jolları, bul ósimlik haqqında mektep oqıwshılarında tájiriybe hám kónlikpelerdi payda etiwde bul ósimliktiń biomorologiyalıq ózgesheliklerin analizlew, kerekli orınlarda tiykarǵı dereklerge súyengen halda analiz qılıwdan ibarat.

Izertlewdiń nátiyjeleriniń ilimiy jaqtan jańalıq dárejesi: Mektep oqıwshılarına túrpi ósimliginiń biomorfologiyalıq ózgesheliklerin mektep oqıwshılarına úyretiw usılların anıqlaw.

Izertlew nátiyjeleriniń ámeliy áhmiyeti: Pedagogikalıq baǵdarda bakalavr tálim qániygeliginde “Biologiya oqıtıw metodıkası” kursınan tayanısh material bolıwı tábiy. Ekinshiden, izertlew obektimizde túrpinıń biologiyalıq ózgesheligi haqqında ǵımaǵılıwmatlarımız akademik litsey hám kollej, joqarı oqıw orınları talabaları ushın qımbatlı derek xızmetin ótewi menen áhmiyetke iye.

Jumıstıń dúzilisi ham quramı: Pitkeriw jumısınıń quramı «Kirisiw», «Ádebiyatlar ǵa sholıw» hámekibaptanibarat.

Jumıstıń sońında Juwmaq hám paydalanılǵan ádebiyatlardan ibarat.

Orınlanǵan jumıstıń tiykarǵı nátiyjeleri. Jumıstıń kólemi, texnikalıq kórsetkishler pitkeriw qániygelik jumıslarına qoyılatuǵın talaplar tiykarında orınlanǵan.

Pitkeriw jumısında ilimiy-teoriyalıq tiykarları, juwmaqlar, izertlew nátiyjeleri sáwlelengen. Bulardıń paydalılıq dárejesi bilmlendiriw protsessinde qollana alıw menen ólshenedi.

Ilimiy basshi: _____ **b.i.k. Atamuratov R.A.**

(imza)

Talaba: _____ **Abibnazarova G.**

(imza)

Ájiniyaz atında ġ ı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutınıń Ximiya-biologiya fakulteti Biologiya oqıtıwmetodikası tálim ba ġ darı 4-kurs talabasi Abibnazarova Guljanniń «Túrpi ósimliginiń biologiyalıq ózgesheliklerin mektep oqıwshılarına úyretiw»atamasında ġ ı pitkeriw qániygelik jumısına

PIKIR

Mámleketimizg`áresizlikkeeriskennenkeyinxalıqtıazıq-awqat ónimlerimenentámiyinlewtiykarg`ıaldıńg`ireformalarsıpátında ámelgeasırılmaqta. Solardan, awıl xojalıq eginleriniń jańa ónimdar sortların jaratıw, onıń jergilikli orınlarda egip ósiriw agrotexnikasın islep shıǵ`ıw, usı sortlardıń biologiyalıq, ekologiyalıq ózgesheliklerin tereń úyreniw joqarı ónimdarlıqtıń tiykarı bolıp sanaladı. Ásirese, shet ellerde egilip atırg`an ósimliklerdi elimiz sharayatında introduksiya qılıw da júdá áhmiyetli.

Talaba Abibnazarova Guljanniń pitkeriw qániygelik jumısı «Túrpi ósimliginiń biologiyalıq ózgesheliklerin mektep oqıwshılarına úyretiw» temasında bolıp, elimiz sharayatına introduksiya qılınıp atırg`an túrpi ósimliginiń jańa sortlarınıń biologiyalıq-ekologiyalıq ózgesheliklerin úyrenip shıǵ`ıw hám alıń`an mag`lıwmatlardı ulıwma bilim beriwshi mekteplerde botanika sabaqlarında paydalanıwg`a qaratılǵ`an.

Pitkeriw qanıgelik jumısınıń orınlanıwı uqıplı, qátesiz, estetika ġ a say. Izertlew problemalarına baylanıslı paydalanıl ġ an ádebiyatlarınıń sanı jetkilik kólemde.

Bul tema boyınsha jıyınqlaw jumısların ju`rgizgenligi kórinip turıptı. Bul jumıs mazmunlı, keleshekte metodikalıq qollanba sıpatında kómekshi qural esabında studentlerge hám oqıtıwshılar ġ a payda tiygezetu ġ ını sózsiz.

Pitkeriwshi Abibnazarova Guljanniń aldına qoy ġ an wazıypanı sheshiwde kóp miynet etken. Ulıwma al ġ anda Babaniyazova Gulziyranıń bul bakalavr jumısı ilimge bolgan birinshi qáдеми bol ġ anlıqtan ayırım kemshiliklerge iye. Bizin pitkeriwshimizdin bul isi bakalavr jumısılarına qoyılatu ġ ın talaplar ġ a tolıq juwap beredi hám attestatsiya komissiyası tárepinen joqarı bahalanadı dep oylaymız.

Ilimiy basshi:

b.i.k. R.Atamuratov

Ájiniyaz atında ğ ı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutınıń Ximiya-biologiya fakulteti Biologiya oqıtıwmetodikası tálim ba ğ darı 4-kurs talabasi Abibnazarova Guljanniń «Túrpi ósimliginiń biologiyalıq ózgesheliklerin mektep oqıwshılarına úyretiw»atamasında ğ ı pitkeriw qániygelik jumısına

SIN

Ćálleden bosa ğ an maydanlar ğ a tolıq eksportqa qolaylı tákirariy azıq-awqatlıq eginlerdi egiw kúnniń eń áhmiyetli máselesi, sol sebepli bunday eginlerdiń túrin kóbeytiw kerek.Túrpi - insan salamatlı ğ ın bekkemlewde bahası joq palız ónimi. Basqa palız ónimlerinde ushıramaytu ğ ın ózine tán dámge iye bolıp, kóp ta ğ amlar ğ a qosımqa salatqa qosıp jewge boladı. Túrpi quramında uglevodlar, fermentler, vitaminler, efir mayları bar. Sonlıqtanda bul jumıs aktual jumıslardan biri dep ayta alamız.

Abibnazarova Guljan bul pitkeriw qániygelik jumısında Respublikamızda túrpi ósiriw jolları, bul ósimlik haqqında mektep oqıwshılarında tájiriybe hám kónlikpelerdi payda etiwde bul ósimliktiń biomorologiyalıq ózgesheliklerin analizlew, kerekli orınlarda tiykar ğ ı dereklerge súyengen halda analiz qılıwǵa háreket qılǵan.

Talaba Abibnazarova Guljanniń túrpi ósimligi, onıń sortları boyınsha usı ku'nge shekemgi izertlew jumislari menen toliq tanisip shiqqanli ğ i kórinip turipti. Materiyallardi óz ornında duris paydalana bilgen hám duris juwmaq shi ğ ar ğ an.

Uliwma al ğ anda jumis ámeliy áhmiyetke iye bolip, sawatli, izbe-iz hám tereń pikirlew menen orınlan ğ an.Jumis bakalavrliq jumis talaplarına juwap beredi dep esaplayman hám Mámleketlik Attestatsiya Komissiyasına jaqlaw ğ a ılayıqlı dep oylayman.

Botanika kafedrasıdocenti:

b.i.k.. M.Baltabayev

